

Læsø Museum 2013

**Museums-
foreningen
for Læsø**

Udgivelse, redaktion og tilrettelæggelse:

Museumsforeningen for Læsø

og Læsø Museum

© 2014

Grafisk tilrettelæggelse: Indtryk

ISBN 978-87-88683-48-6

ISSN 1903-8372

Forside: Udsnit af foto fra Byrum Hovedgade med bl.a.

Arne Birch Nielsens ejendom. Fra "LÆSØ i det 21. århundrede". Fotografier af Luca Berti.

Bagside: Åbningstider 2014

Indhold

Læsø Museum 2013	4
<i>Simon Kyhn-Madsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2013	8
<i>Preben Mikkelsen</i>	
Printz Friderich – det glemte forlis ved Læsø	12
<i>Gert Juhl, Flemming Sørensen og Jess Jessen-Klixbüll</i>	
To grusgrave blandt mange	22
<i>Kurt Dahl</i>	
Forandringens tid	26
<i>Kjeld W Jensen</i>	
Minkavl på Læsø – et historisk tilbageblik	41
<i>Johnny Strøm og Anette Agerboe da Rosa</i>	
Hals kirke og kirkesogn	48
<i>Simon Kyhn-Madsen</i>	
Læsø-litteratur 2013	51
<i>Kay Johannsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2013 og Læsø Museum 2013 . .	55
Åbningstider på Læsø Museum 2014	56

Simon Kyhn-Madsen

Læsø Museum

2013

Indsamling, registrering, bevaring og forskning

På Læsø er vi utroligt privilegerede, hvad angår befolkningens opbakning til museets arbejde, og vi oplever ofte at blive spurgt, om dette eller hint ikke kunne være af interesse for museet. Det er vi meget taknemmelige for, også selvom vi ikke altid vælger at takke ja til en given genstand. Den store interesse har i år resulteret i, at museet har indlemmet 81 nye genstande i samlingen, hvori også arkivalier er medregnet. En enkelt genstand skiller sig imidlertid ud fra mængden, nemlig maleriet "Interiør fra en bondestue med den lille i vuggen" af skagsmaleren Viggo Johansen. Maleriet blev købt til samlingen med hjælp fra Augustinus Fonden i september 2013 og vil kunne opleves udstillet i Museumsgårdens sølvrum allerede ved museets åbning i 2014.

Arbejdet med at vedligeholde museets bygninger og samlingen fortsætter ufortrødent. Det er en opgave, der ikke er særligt synlig udadtil, men som ikke desto mindre kræver vores fulde opmærksomhed. I år har vi fået gennemgået og sikret vores arkæologiske samling, samt forebygget insektangreb i en dragkiste fra Museumsgården. Desuden er det lykkedes at finde tid til at vedligeholde og sikre vigtige værker fra museets kunstsamling.

Maleri af Viggo Johansen. Foto: Læsø Museum

Formidling

I 2013 begyndte museets åbningssæson den 26. marts og sluttede med skolernes efterårsferie den 18. oktober. Det resulterede i et besøgstal på Museumsgården på 9387 gæster. En lille smule lavere end 2012, en tendens, der desværre kan spores på hele øen. Søfarts- og Fiskerimuseet kom i 2013 til at fungere som et åbent museum uden en tilknyttet kustode. Det betød derfor også, at det nøjagtige besøgstal her ikke kendes. Vores frivilliges indsats er derimod velkendt. Hele 16 offentlige rundvisninger og 6 skoleklasser har vores

*Regentparret besøger Hedvigs Hus.
Foto: privat eje*

Veteranbiltræf. Foto: Læsø Museum

tre frivillige rundvist på Søfarts- og Fiskerimuseet i 2013. Uden deres indsats kan vi slet og ret ikke lave museum. I juni måned lagde Museumsgården parkeringsplads til et stort veteranbiltræf, som tiltrak mange bilinteresserede gæster. De mange fremmødte kunne udover kaffe og kage nyde godt af en af de to rundvisninger, som blev tilbudt i dagens anledning. I alt valgte 24 skoleklasser og 6 private grupper at bestille en rundvisning på Museumsgården i 2013. I en hverdag, hvor museets faglige personale befinder sig langt fra museets besøgende gæster, er det altid en stor glæde at vise gæster rundt og samtidig få lejlighed til at svare på spørgsmål om gården, søfart, fiskeri og livet på Læsø generelt, både dengang og nu. Museet havde desuden stor glæde af samarbejdet med Læsø Folkedans og Læsø Museumsforening, der lavede to velbesøgte arrangementer, hvor der udover selve folkedansen også blev fortalt om Læsødragstens mange detaljer i Museumsgårdens sølvrum. I forbindelse med regentparrets besøg samarbejdede museet og Læsø Kunstforening om en kunstudstilling i Luddes hus, hvor 11 af museets malerier blev fremvist, først for regentparret, og i dagene efter for interesserede besøgende.

Lokalhistorisk arkiv

I 2013 hjalp vores flittige frivillige 241 besøgende med at lede efter deres Læsøaner. Derudover besvarede 68 skriftlige henvendelser, og 5 personer fik hjælp over telefonen. En stor tak til de frivillige på arkivet.

Publikationer

Læsø Museumsforening og Læsø Museums Årsskrift for 2012 bød på en række spændende artikler om meget forskellige emner. Emnerne spredte sig fra postkort og stednavne fra Læsø over en længere fortælling om, hvorledes det var at vokse op i Klitten på Læsø, til Kalines hus og tidligt jomfruummerfiskeri.

FN 162 Ellen

På trods af en læk lykkedes det at få Ellen ud at sejle med gæster 12 gange i 2013. Heldigvis indvilligede A.P. Møllers Fond i at støtte Ellen med 600.000,- kr. til de strengt nødvendige reparationer, som snurrevodskutteren i øjeblikket gennemgår på Østerby Skibsværft. Med de nødvendige reparationer udført vil Ellen igen kunne sejle med gæster i 2014.

Hedvigs Hus

Den helt store begivenhed på Læsø i 2013 var regentparrets besøg. Og til Museets og Hedvigs Hus Laugs udelte glæde havde regentparret udtrykt ønske om at besøge Hedvigs Hus. Alle sejl var derfor sat den 3. september, hvor regentparret efter en kort rundvisning i selve huset kunne opleve, hvordan en vaskeægte vasker vrides. Til det formål havde tænge-mand Henning Johansen og Laugets forkvinde Lilli Pedersen valgt at arbejde sammen. I samme uge, som regentparret gæstede huset, blev også Madens Dag afholdt. Traditionen tro var der godt vejr og masser af glade gæster. Ca. 350 mennesker besøgte Madens Dag. Alt i alt var 2013 et strålende år for Hedvigs Hus, der endnu engang kunne berette om en stigning i besøgstallet.

2013 startede med et lederskifte, da museets leder gennem 3 år, Jon Voss, takkede af for at fortsætte sit virke på Rudersdal Museum. Efter en ansættelsesrunde i februar startede undertegnede derfor den 1. april, lige i tide til at påbegynde åbningssæsonen. Efter vanskeligheder med finansieringen af et nyt museumshus i Byrum er udsigterne til at få etableret det nye museumshus igen lyse.

Museumsforeningen for Læsø

2013

Året i Museumsforeningen må betegnes som et forholdsvist stille år, når det ses udefra. Men dette er ikke ensbetydende med, at der ikke sker noget. Der er igennem året arbejdet fra forskellig side med skiftende opgaver af historisk karakter. Tidligere år har der som regel været et større medlemsarrangement i forbindelse med vinterferien, men det var der ikke mulighed for i 2013.

Leder af lokalhistorisk arkiv på Bangsbomuseet i Frederikshavn, Erik Christensen havde den 28. februar en aften i Læsø forsamlingshus, hvor han levende fortalte om relationerne og de geografiske tilhørsforhold mellem Frederikshavn og Læsø. Emner som fiskeri, værftsindustri og samhandel blev taget op.

Kustode på Søfarts- og Fiskerimuseet i Vesterø

Som bekendt er der ikke mere ansat en fast kustode på Søfarts- og Fiskerimuseet i Vesterø. De forskellige udstillede genstande er i dag sikrede, så husets gæster frit kan færdes i lokalerne og i den forbindelse lægge betaling for entré i en sikret pengekasse. Foreningen har påtaget sig opgaven at rundvise på annoncerede tidspunkter. Dette er varetaget af tre fra bestyrelsen, og arbejdet med rundvisningerne har virket tilfreds-

stillende. Som bekendt er Søfarts- og Fiskerimuseet i sin nuværende form en overgang til en sammenlægning med det kommende Museumshus i Byrum. Det er planen, at åbningen på Søfarts- og Fiskerimuseet i 2014 skal fungere på samme måde.

Bogudgivelser og publikationsfonden

I årets løb har Læsø Kunsthals Forlag udgivet bogen "Læsø i det 21. århundrede - fotografier af Luca Berti". Denne bog har foreningen givet et tilskud på 10.000 kr. til udgivelsen af, og efterfølgende har vi fået forhandlingen af bogen, sammen med Læsø Kunsthals.

Som bekendt er professor Bjarne Stoklund død. Han arbejdede til det sidste på et stort samlet værk om Læsøs historie. Der vil blive taget kontakt til Bjarne Stoklunds efterladte med henblik på eventuelt at få dette arbejde udgivet i bogform. Bjarne Stoklund var nok en af dem, som havde den største viden om Læsøs historie. Det har altid været givende at læse materiale fra hans hånd.

Foreningen har igen i år i sommerperioden været til stede ved markedsdagene i Byrum, hvor vi har solgt af foreningens bøger og i øvrigt opnået flere gode kontakter af historisk karakter.

*Byrum Hovedgade med Birch Nielsens ejendom
til højre, det kommende Museumshus.
Foto: Museumsforeningen for Læsø*

*Folkedans ved Museumsgården. En gammel tradition.
Foto: Museumsforeningen for Læsø*

Der er påbegyndt et arbejde med at beskrive Læsøs historie i 1900-tallet. Der bliver aktuelt arbejdet med skolehistorier på Læsø fra den tid. Der er en lille arbejdsgruppe, der er i gang. Men den store arbejdskraft heri lægger Karin Engel Jønsson, som er langt fremme i arbejdet med at sammenskrive de mange interviews og historiske oplysninger. Det er planen, at det skal udmøntes i en bog, som skal udkomme i forbindelse med at skoleloven fylder 200 år i 2014.

Folkedans ved Museumsgården

Den 14. og 28. juli var der i lighed med tidligere år folkedans på plænen vest for Museumsgården. Vejr-guderne var med os, således at det blev muligt at gennemføre arrangementet begge gange. I tidligere år har et dårligt vejr stoppet for dansen. I forbindelse med danseopvisningen var der forinden lejlighed til at høre historien om Læsødragten i Museumsgårdens sølvrum. Arrangementet blev afholdt i samarbejde med Læsø Folkedanserforening.

Digitalisering af gamle billeder

Der er stadig gang i digitaliseringen af gamle billeder af historisk interesse. Foreningen har erhvervet en scanner af god kvalitet, og Karen Inge Thorsen er i gang med det kæmpemæssige digitaliseringsarbejde. Det er således, at når et billede er sikret digitalt, så er det nemt at arbejde videre med, og opbevare for fremtiden.

Repræsentanter for Museumsforeningens bestyrelse deltog den 27. september i "Sammenslutningen af Museumsforeninger i Danmark"s årsmøde i Holstebro. Her var et af emnerne et ønske fra centralt hold om, at bestyrelserne i landets museer skal være mere professionelle. Der vil efter vores opfattelse være en fare i at overse "græsrodderne" i arbejdet og fare for, at meget lokal engagement vil forsvinde.

Ny museumsleder

Den 1. april kunne Læsø Museum sige velkommen til den ny leder, Simon Kyhn-Madsen. Der var bred

enighed i Læsø Museums bestyrelse om at pege på Simon som ny museumsleder. Det har efterfølgende vist sig at være et godt valg. Vi føler, at der er et godt og konstruktivt samarbejde, som bygger på gensidig tillid til glæde og gavn for fastholdelse af Læsøs historie.

Foreningens medlemstal viser en lille stigning fra 605 medlemmer i 2012 til 624 medlemmer i 2013.

Til slut vil vi gerne rette en tak til de mange, som på forskellig vis yder en indsats for, at museumsarbejdet på Læsø holdes i gang. Det gælder de, som er med til at holde arkivet i Gl. Østerby åbent, den daglige leder af vores publikationsfond og bogsalg, og de, som holder den digitale del af vores arbejde kørende. Sidst, men ikke mindst, en tak til vores meget store medlemsskare. Et medlemstal på 624 i en forening på Læsø er i grunden ikke så lidt.

*En af Læsøs gamle skoler. Realskolen i Byrum.
Foto: Museumsforeningen for Læsø*

Printz Friderich

– det glemte forlis ved Læsø

Natten mellem den 28. og 29. september i 1780 forliste en af den danske flådes stoltheder, linjeskibet "Printz Friderich" i nærheden af Kobbegrunden sydøst for Læsø med en besætning på omkring 667 mand.

Det virker, som om dette forlis er blevet bortgemt i Danmarkshistorien og denne artikel har kun været muligt efter et omfattende detektivarbejde, primært udført af Gert Juhl. Forliset har utvivlsomt været det største forlis ved Læsø, og det rummer menneskelige skæbner som dødsfald, børn, degraderinger og indeholder muligheden for at vraget af skibet igen kan findes.

Efter forliset blev der nedsat en Krigsretskommission, der skulle afsige dom over ansvaret for forliset. Papirerne fra dommen eksisterer endnu, men de er vanskelige at tyde og har et meget stort omfang.

Strandingen

Den 28. september 1780 kl. 2 om eftermiddagen blev der ombord i Printz Friderich ifølge papirerne taget krydspejling af Marstrand Slot og Vingø (Vinga) Tårn, hvorfra bestikket er regnet indtil skibet forulykkede. Den beholdne kurs og distance fra kl. 2 til 3.30 var SW 1/° W – 2 Miil. Klokken 3.30 blev vendt med

vinden Øster over beholdne kurs og distance var NØ t Ø 1/2 Ø - 1 3/4 Miil. Klokken 5 1/4 blev vendt med vinden Sonden over og Vingø (Vinga) Taarn pejlet i ØNØ omtrent 2 3/4 Miil. Der blev da besluttet efter bestikket at sejle samme kurs indtil klokken 11 og at forcere sejl til, for så meget som muligt, at hindre strømmens wragning. Derefter at vende NØ over med mindre sejl føring, for at få Nidingens Fyr i sigte, og da på den gissede distance igen at vende Sonden over, da man således indtil dagen kunne have sejlads nok. I at holde denne cours var alle Officererne tilligemed Ober Styrmanden enige med chefen, som derom indhentedes deres betænkning, førend nogen beslutning blev tagen. Befalede cours og distance var til klokken 8 S t V 1/4 V - 3 1/4 Miil. Fra klokken 8 til 11 S t V 1/2 V - 3 Miil. Kulingen var en trerebet Mers Sejls og luften ved solens nedgang så tyk og mørk, at man ikke kunne se resten af Escadren, som man dagen igennem havde haft i sigte.

Chefen Commandeur Capitaine Lous som i 2 a 3 dage havde lagt syg i sin kahytte, og af den årsag havde måttet opgive den Generale Commando til den næst commanderende Officer Capitaine Fontenay, befalede dog selv, i betragtning af vinden og Vejrliget, samt fahrvandets vanskelighed, at alt mandskabet skulle være oppe og Capitaine Fontenay tilstede på dækket. Klok-

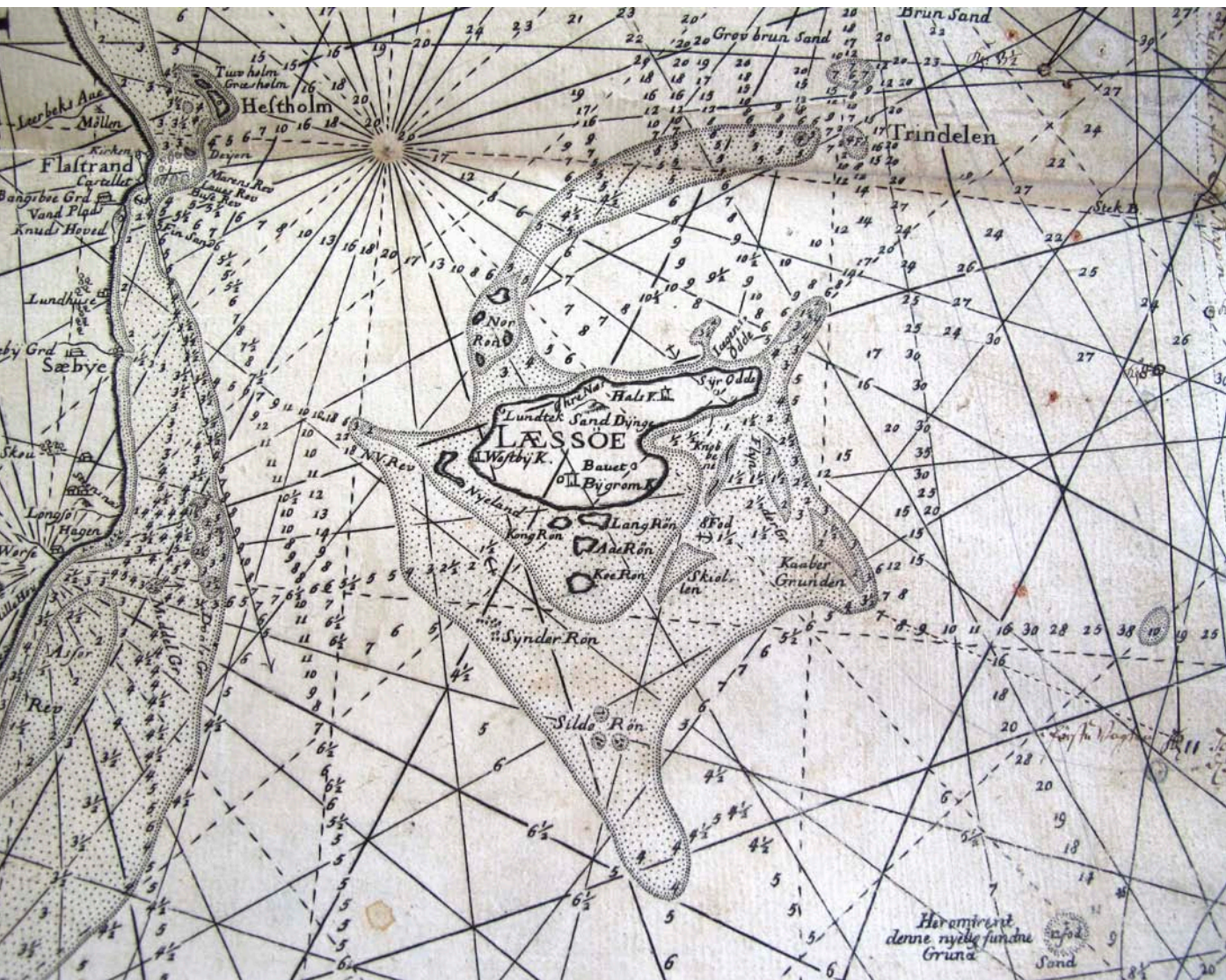
ken henimod 11, da vinden og vejret endnu var det samme og meget tykt mørke, bliver efter Ober Styrmandens erindring og Chefens, giver Commandeur Capitaine Louses indhentede ordre befalet at vende. Førend vendingen blev de fornødne manøvre med sejlene gjort, men skibet uden at ville lystre Roret rørte i samme øjeblik Grunden, og stødte an.

Commandeur Capitaine Lous kom, sin svaghed uagtet, på dækket, og gav selv alle fornødne ordrer. Roret gik imidlertid fra, men efter nogle minutter drev skibet flot med sejlene bak og 7 a 8 Favne vand. Man gjorde sig da alt mulig umage med sejlene, at få skibet drejet Øster over, da tillige ankeret blev gjort klart til at lade falde, når man kom på dybere vand. Men inden få minutter stødte Skibet atter på grund og det meget hårdt. I denne bestyrtelse, da Officererne og mandskab ude af stand til at regere skibet, og uden at vide hvor de vare, saa sig i yderste livsfare, blev dog alle mulige anstalter gjort. Sejlene blev beslagne, en chalup udsat for at lodde omkring skibet, hvor der en kabellængde fra skibet fandtes overalt 8 fod vand, nogle steder dybere, indtil 21 fod. Hidindtil havde man efter den rimeligste gisning, man i sådan forvirrelse kunne gøre, troet at det sted, hvor skibet havde stødt an, var den nye opfundne 12 fod vande grund imellem Anholt og Læsø, fra pullen man dog efter bestikket skulle være 2 Miile borte. Men da det blev dag, kunne man først ved at se fra toppen, Læsø Kirke og land blive var, at man stod på den så kaldte Kobber Grund under Læsø, hvorfra man efter bestikket skulle være 3 Miile. Der blev straks efter at skibet var stødt, nogle styrtede ud for at lette det, men man turde ej vedblive dermed, af frygt for at skibet skulle komme højere op på grunden da vinden var pålands. Klokken 8 om morgenen blev en Officer commanderet i land med Travaille Chaluppen for at begære af stedets øvrighed undsætning af folk og fartøjer.

Begge Chalupperne og Barkassen blev udsatte og hen imod middag efter holdet skibsråd. Stængerne strøgne. Kulingen tog til af ØSØ, så det var umuligt at bringe noget anker eller warp ud. Stødene på grunden blev hårdere og værre end tilforn. Skibet var og bleven læk og kunne ikke holdes læns med mindre end 2 a 3 pumper. Om eftermiddagen så man 4 a 6 både komme sejlende fra land for at lægge op til skibet, men stormen og søen nødte dem at gå tilbage. Skibets fartøjer som lå der ved havde ondt for at bjerge sig og skibet drejede sig imellemtiden på grunden ved de stunder hårde bølger. Klokken 5 1/2 tiltog kulingen og blev til en flyvende storm der havde sådan magt, at skibet hug immer stærkere i grunden. Da man og blev var, 1 a 2 af skibets planker at drive omkring skibet, sprang en del ad det forskrækkede mandskab fra rælingen ned i barkassen og Chefs Chaluppen og flygtede i land. Jollen som var fuld af vand, drev løs og bort fra skibet. Skibet led imidlertid meget og havde allerede 13 fod vand inde heelt op under banjerne. Det huggede og stødte af og til meget hårdt, og midten gav sig op.

Der blev da besluttet at kappe fok masten. Skibet blev dog ved at hugge så at man hvert øjeblik frygtede at det skulle skilles ad. Klokken henimod 7 tog kulingen af og inden en time bedagede vejret så at skibet står stille uden at støde, men var så fuldt af vand, at intet kunne tænkes på uden at redde folkene. Denne nat blev ligesom vel som forrige ophængt lanterner i stor vantet og mesan vantet. Dag og nat igennem blev skudt jævnlige Nød Skud.

Den 30 September om formiddagen kom 12 a 13 både ud fra land, på hvilke så mange af mandskabet som kunne rømmes i et proportioneret antal af Soldater og Matroser blive transporteret i land tillige med chefen, de øvrige officerer og Cadetterne. En officer blev allene

Uddrag af kommandør Louse's søkort ombord i linjeskibet Printz Friderich, hvori bestikket for sejladsen er påført. Var indlagt som bilag i den efterfølgende krigsretssag.

tilbage med den øvrige del af mandskabet. For at afhente disse blev sendt 3 a 4 både. Men som der imidlertid var begyndt at blæse stærkt op kunne ikkun 2 af bådene komme op imod skibet, og da disse ikke kunne modtage alt mandskabet, lod man dem blive liggende. Kulingen tiltog imidlertid og blev til en hård storm, hvorved man nødsagede sig til at kappe Stormasten og Mesan masten. Dette uagtet krængede skibet på bagbord siden i vandet næsten til det øverste batteri. Man mærkede at bunden var i stykker og at intet holdte skibet sammen uden øverste dæks bjælkerne. For at lette skibet fra bagbords side blev 3 a 4 Canoner kastet over bord. I denne farlige forfatning måtte det tilbageblevne mandskab holde ud til næste dags morgen den 2. Oktober, da vejret bedagede så at man kunne få både fra land ud til at afhente disse folk tillige med Officeren.

Efter at folkene var reddet, blev alle optænkelige anstalter gjort for at få skibet af grund, eller når det ikke var muligt, at bjerge mest muligt.

Strax den 1. Oktober anordnede Commandeur Capitaine Lous en Commision bestående af 4 Officerer, Ober Styrmanden, Skipperen og en under Officer til at besigtige skibet og rådslå om de bedste redningsmidler. Denne Commision forefandt skibet fuldt af vand til imellem underste og øverste batteri og ingen mulighed til at få det læns, så alt måtte sees som vrug. Canoner og ankrene befandt man heller ikke at kunne reddes, da intet af landets (Læsø) rofartøjer kunne bjerge så svært gods. De kappede master og stænger som drev omkring der og gjorde det vanskeligt at komme skibet nær. Wahregodset, Provianten, sejlene, Sejlkøjen, Tougene og krudtet står altsammen under vand så man umuligt kan komme dertil.

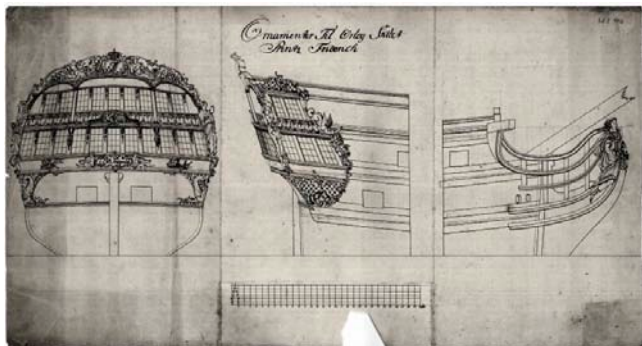
I anledning af det Kongelige Admiralitets og Commisariats Collegies skrivelse til Commandeur Capitaine

Lous af 7 Oktober som imidlertid var ham indløben, anordnede han endnu en Commision bestående af samtlige skibets Officerer tillige med Ober Styrmanden, Skipperen, en fra København hidhen sendt Holmens Skipper, en Over Cannoner samt nogle af landets (Læsø) lodser og andre kyndige mænd. Disse sidste for såvidt man måtte finde fornødent at høre deres mening om et eller andet. I denne Commision som blev holdt den 18 Oktober skulle viidere rådslåes om at træffe de bedste anstalter til godsets bjærgning, folkenes bekvemeste forlegning og transport.

Printz Friderich

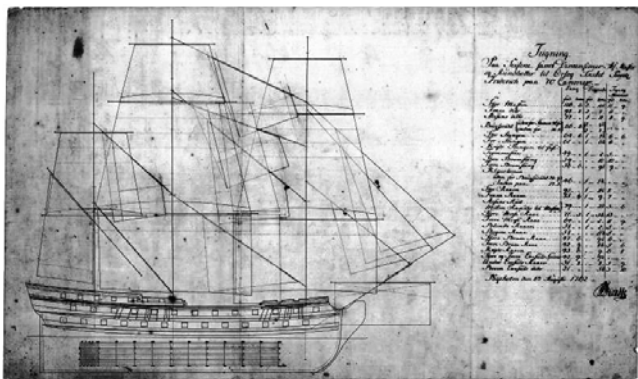
Linjeskibet Printz Friederich blev den 7. november 1761 søsat fra Orlogsværftet Nyholm med Fabriksmester Frederich Michael Krabbe som bygmester. Værftet lå i centrum af København, det vi i dag kender som Holmen. Et linjeskib var kendetegnet ved at have mindst tre master og ikke under 50 kanoner. I 1737 blev det vedtaget, at flåden skulle bestå af 40 linjeskibe og 20 fregatter, et ambitiøst mål der ikke blev nået. I 1780 var der alene 20 linjeskibe hvorfor et tab på et svarede til en reduktion af flåden på 5 %.

Skibet havde et displacement på 1226 læster, svarende til omkring 2.452 registertons og dødvægt lastet på omkring 3.188 tons. En længde for 167 fod – 52,4 meter, bredde på 45 fod – 14,1 meter og en dybgang agter på 20 fod – 6,3 meter. Den var bestemt til en besætning på 667 mand og var udstyret med i alt 70 kanoner, hvoraf 26 var 24 punds, 26 stk. 18 punds og 18 stk. 8 punds. Et sted anføres at alle kanoner var af jern, et andet sted er anført, at 63 kanoner var metal (messing) og 7 af jern. Sidstnævnte er mest spændende ud fra et dykkersynspunkt, da metalkanoner holder sig bedre både før og efter bjærgning. Den var

Ornamentstegning af udsmykningerne på orlogsskibet, der viser gallionen (forstævnen), agterspejlet (agterenden) og de tilhørende sidegallerier.

Segltegning og dimensioner på master og rundholter, – (master, spyd, stænger, ræer, bomme og spir) til Printz Friderich.

rigget med 30 kilometer tovværk og havde samlet omkring 2.000 m² sejldug. Til bygningen af et linjeskib gik omkring 5.000 m³ egetømmer, svarende til 2.000 store egestammer.

Skibet havde været på en eskorte-opgave i Nordsøen og var en del af en større eskadre, hvilket fremgår af kommissionsrapporten.

Linjeskibene var Flådens stolthed. De var de største flådefartøjer og repræsenterede en stor værdi og kampkraft, men havde stor dybgang og var svære at manøvrere med på grund af deres store vægt og sejlføring.

Redningsaktionen

Allerede kl. 8 om morgenen den 29. september sendes skibets Travallie chalup ind til Læsø med anmodning om *Øverighedens prompte assistance til Hans Majestets Tiennestes befordring, A. Lous*. Anmodningen går på om i allerstørste hast at få mulig assistance til mandskab, fartøjer og ekvipage. Allerede om eftermiddagen var 4 til 6 både på vej ud til skibet fra Læsø. Det oplyses i brevet, at *Orlog skibet Printz Friderich er standet paa Kaabergrund under Læssøe*. Det må formodes, at fartøjerne er sejlet ud fra Ålebjergdybet. Et sejløb, der fører ind i Bovet. Redningsforsøget måtte dog afbrydes på grund af tiltagende vind.

To af officererne og noget af det forskrækkede mandskab springer samme dag ombord i Barkassen og Chefchaluppen og flygter uden ordre ind til land. Dagen efter, den 30. september om formiddagen, kommer 12 til 13 både ud fra land, og soldater, matroser, kadetter og officerer ilandsættes. En officer og noget mandskab efterlades tilbage på skibet. Disse måtte blive ombord til den 2. oktober, hvorefter også

de blev ilandsat, efter at skibet var blevet erklæret for totalforlist. Tilbage stod alene at bjærge mest muligt af gods m.v. Kanonerne måtte efterlades, da der ikke fandtes fartøjer på Læsø, der kunne bjærge dem.

Havariet besigtiges i to omgange af 5-7 personer med rapporter om skibets tilstand. I anden omgang er to lokale folk med i rapporten. Kongl. Lods Melchior Stoklund fra den SØ kant af landet (Læsø) og den Bekiente mand, baadskipperen Andersen. I begge tilfælde erklæres skibet total forlist, men med mulighed for bjærgning af noget gods.

Allerede den 7. oktober skriver Admiralitetet, at der er afsendt 2 skibe med proviant til besætningen, og at Soldatesken (marineinfanteri soldaterne) og så mange af besætningen, der ikke behøves til bjærgningen, skal hjemsendes. Et skib kaldet Postillionen og 2 andre mindre fartøjer kommer fra Holmen med materialer til bjærgning af det strandede gods, og det drøftes, hvor de kan ligge sikkert. De lokale folk oplyser, at de hverken kan anbefale, at de ligger ved den SØ kant af Læsø, hvor fartøjet er strandet, eller i Ålebjergdybet, hvor de to mindre kongelige baade ligger, eller i Als Dybet, som ligger på den SW kant af Læsø. Det eneste, de kunne anbefale, var at søge inden for Hals Tønder. Der henvises til vejret på denne årstid, og bjærgningsarbejdet bliver nærmest umuligt af dette, da Admiralitetet samtidig har befale, at der ikke måtte risikeres yderligere tab af fartøjer og mandskab i forbindelse med bjærgningen fra skibet.

Udskibningen af mandskabet sker fra Ålebjergdybet til Sæby. Samtidig kontaktes Justitz Raad Ryberg i Aalborg med anmodning om leje af fartøjer til fragt af det sværeste gods fra vraget som anker, kanoner og tovværk m.v., når det er bjærget. Hans krav om 1.200

Rigsdaler for fragt af godset til København, samt at det på grund af årstiden skal være inden medio november, og vragets tilstand gør, at det ikke bliver aktuelt.

I redegørelsen omkring mandskabets evakuering fra Læsø oplyses bl.a. at der er indsendt ansøgning om, at 9 af mandskabet, 7 fra Læsø og 2 Holmboer fra Fladstrand, må blive, mod at Birkedommer Lindgaard fra Læsø giver kaution for dem. Desværre er der ingen navne anført, men mon ikke de har været glade for at komme uventet hjem til vinteren.

Skrivelserne viser et betydeligt organisationstalent, hvor der i detaljer redegøres for beslutninger og sikres, at Admiralitetet godkender og medbestemmer. Ikke en let opgave på den tid med de daværende kommunikationsforbindelser, som alene var baseret på sejlads og heste. Der lejes pakhuse i Østerby til det, der er bjærget. Det oplyses, *at pakhuis lejen er liden og fragterne til Aalborg paa denne tiid er over haande dyre.*

Kommandørkaptajn Lous anmoder selv om *i betragtning af svagelig helbred, den slette lejlighed der er ombord i sådanne små både for en mand af min alder og den sildige aarsens tid at det Høye Collegie vil tillade at jeg maae rejse over land.* Nogle af besætningsmedlemmerne skulle sejle i åbne både fra Læsø til København. Det var ikke en rar rejse på den årstid heller. Skrivelserne er underskrevet med datoer og Læssøe Byroms Sougn. Så han har nok været indkvarteret hos Birkedommeren.

Andreas P. Stibolt får den 12. december 1780 befaling om at blive tilbage på Læsø for at lede bjærgningen fra vraget, og man må deraf kunne udlede, at de øvrige officerer og de fleste af besætningens medlemmer på

dette tidspunkt er blevet sejlet bort fra Læsø. Stibolt bliver på Læsø indtil 19. september 1781, men har inden da i skrivelse af 1. juni 1781 *bedt om, at De høje og naadige Herrer dog vil forbarme sig over mig, at jeg måtte blive afløst fra dette, om jeg må kalde det "hæslige og vederstyggelige land"* (dvs. Læsø). Den 14. august 1781 får han ordre på, at han når auktionen over bjærggodset fra Printz Friderich på Læsø er afholdt, skal hjemkaldes og stilles for en krigsret, fordi han, da skibet strandede, uden ordre sprang over i Barkassen og reddede sig i land.

Officererne og besætningen

Besætningsfastsættelsen er oplyst til at være 667 mand, men det er ikke sikkert, der var det antal om bord på forlistidspunktet. Dels var der megen sygelighed ombord og dels havde et tilsvarende 60 kanoners linjeskib "Holsten" alene 471 om bord i 1782. I forbindelse med forliset døde der 8 til 10 besætningsmedlemmer. Besætningen af officerer bestod af Kaptajn Kommandørkaptajn Andreas Lous, Næstkommanderende Kaptajn Robert Anthon de Fontenay f. 31/1 1743, Overstyrmand Lars Kinck, Kaptajnløjtnant Andreas Petersen Stibolt f. 15/3 1744. Sekundløjtnant Lorentz Fjelderup Lassen f. 28/11 1756, Sekundløjtnant Anton Christian Fleisher f. 1755 i Norge, Sekundløjtnant Christian Thestrup Egede f. 4/11 1761. Derudover var der en styrmand uden militær rang. Besætningen bestod også af 4 kadetter, en præst, 2 – 3 kirurger, 3 skrivere, 1 hofmester, kokke, bager og tjenere, 5 kanonerer, båds mænd, kvartermestre, tømmermand, sejllægger, bøssesmed, bødker, trompeterer, 25 – 30 konstabler, 300 matroser (befarne og ubefarne). Derudover "Soldatersken", dvs. et kompagni marineinfanterister med 1 kaptajn, 1 løjtnant, 6 underofficerer, 2 tambouer og 109 almindelige soldater.

Dommen

Noget overraskende frifindes kaptajn Andreas Lous helt i den efterfølgende retssag, primært pga. sin sygdom, men nok sikkert også på grund af gode forbindelser. Han blev senere i 1790 udnævnt til Kontraadmiral og står for opmåling af de indre danske farvande og bliver den første Lodsformand i Danmark. Den civile overstyrmand Lars Kinck dømtes for fejlagtig journalføring over strandingen og uværdig til at antages som styrmand med Kongens skibe. De to officerer Andreas Petersen Stibolt og Anton Christian Fleischer dømmes til at blive kasseret, fordi de reddede sig i land med Barkassen uden at have fået ordre derpå. De bliver dog begge benådet med degraderinger til følge.

Den politiske situation i Danmark

Den politiske situation i Danmark i tiden omkring 1780 var præget af, at England og Frankrig var i krig om de nordamerikanske kolonier. Danmark var netop i 1780 gået ind i et væbnet neutralitetsforbund mellem Rusland, Sverige og Preussen. England blev på grund af krigen nød til at se igennem fingre med neutralitetsprincippet, og den danske handelsflåde var ikke sen til at udnytte muligheden til en omfattende transport af både franske og spanske varer. Indflydelsesrige Københavnske handelshuse pressede på, og flåden blev beordret til at beskytte den lukrative handelsfart på de oversøiske destinationer. Det var en sådan opgave, Printz Friderich var i færd med at løse, da grundstødningen skete. Det var denne danske politik, der den 2. april 1801 medførte "Slaget på Reden" og i 1807 "Flådens Ran". Men det er en anden spændende historie.

Livet på Læsø omkring 1780

Den Store Nordiske krig (1710-1721) medførte afslutningen på en storhedstid på Læsø, hvor skudehandlen med tømmer fra Norge og korn fra Danmark havde medført rigdom på Læsø, hvilket Bogøgård skatten er et vidnesbyrd om. De sidste skippere flyttede til Aalborg, og sandflugten hærgede øen, hvor landbrug og områder blev lagt øde. Hals Kirke blev i starten af 1720'erne nedlagt. Ved kongelig resolution af 1. maj 1737 bestemmes det, at Hals kirketårn skal genopbygges og vedligeholdes som sømærke, men det fik lov at forfalde. I 1796 var murene af kirketårnet kun 8 til 10 alen høje.

Der boede i 1768 omkring 2-3.000 indbyggere på øen, hvor mange af mændene sejlede på langfart, mens kvinderne passede de små landbrugsbedrifter. Der herskede udbredt fattigdom, og en stranding var en kærkommen lejlighed til at skaffe sig ekstra indtægter.

Følgervirkninger af forliset

En besætning af den størrelse, der alle blev landsat på Læsø, og som opholdt sig der fra den 29. september 1780 og i større eller mindre omfang indtil efter auktionen den 19/9 1781, har naturligvis været en meget stor belastning for øens faste beboere. Man kan kun spørge sig selv om hvordan de er blevet bespist og underbragt, og det har været nødvendigt at fordele dem over alle øens gårde. Den største del af dem var rejst væk fra øen igen inden for 2-3 uger, hvilket har været en betydelig organisationsopgave.

Af øens kirkebøger kan ses at "Tolle Christensen", ungkarl fra Christianssands distrikt og fra Lister, strandet med orlogsskibet "Prinds Frideric", blev be-

Fra protokol. Rigsarkivet

gravet den 5. oktober 1780. Den 16. oktober 1780 blev "Jacob Michelsen" fra Aarhus og „enrolleret matros fra Østre Jyllands distrikt, strandet med orlogsskibet "Prinds Frideric" begravet og den 17. november 1780 blev Nicolai Petter tømmermand på skibet "Prinds Friederic" og Johannes Michelsen, strandet med orlogsskibet (Prinds Frideric) begravet. Og i november 1780 blev Jens Rasmussen, som var strandet med orlogsskibet "Prinds Frideric", begravet.

Af samme bøger fremgår det, at fire "uægte børn" blev døbt i perioden 22. juli 1781 til 30. september 1781:

6. post Trin (22. juli) 1781

Giertrud Christensdatters uægte barn, Ole Christian. Fad: Karen Andersdatter, Maren Willadsd. Pedersd. Bødker, Søren Larsen Lund, Jørgen Jensen Sundt, Melchior Larsen.

For barnefader blev angivet en af de faste folk i Kongens tjeneste ved Holmen, strandet med orlogsskibet "Prinds Frideric", i aaret 1780, nemlig gift mand Ole Jacobsen.

Denne dreng dør som spæd kun 2 uger gammel og bliver begravet den 5. august 1781.

18. post Trin (14. oktober) 1781

Anne Marc Clausdatter Lykkes uægte barn, Karen Nielsd.

Fad: Karen Nielsd., Anne Margrete Hansd., Jørgen Jensen Sundt, Peder Biørnsen Hiørnet, Lars Søren Larsen Bow.

For barnefader angivet unge, ugift(e) karl Jens Rasmussen, som var død her på Landet, men var i Kongens tjeneste på Holmen, strandet med orlogsskibet "Prinds Frideric" kaldet, i året 1780.

Karen Nielsdatters efterkommere kan føres helt frem til Bernth Christensen, velkendt fotograf og skribent på Læsø. Han og hans to søskende var alle ugifte og døde uden livsarvinger.

En anden efterkommer er Edward Christian Antonius Nielsen, der i 1905 tog efternavnet Ørtoft. Han blev konge af Wuvulu. Se <http://www.a48.dk/kong/eventyr.pdf>, også det er en helt anden historie.

Den udlagte barnefader Jens Rasmussen er nævnt overfor som død og begravet på Læsø allerede november 1780, måske en meget praktisk løsning formidlet gennem et kontant tilskud til moderen.

15. post Trin (23. september) 1781

Giertrud Pedersdatter Bødgers uægte barn, Jens Albretsen.

Fad: Anne Sørensd., Jens Larsen Storhaven, Hans Gy-

desen, Niels Nielsen Skomager.

Som barnefader angivet gift mand, matros ved Holmen, strandet med orlogsskibet Prinds Frideric, kaldet og tjener hos capitain leutnant Stibolt, ved navn Johannes Gotfrid.

Moderen dør ugift som 50-årig i 1803, og sønnen er ved hendes skifte 21 år og sejler som matros. Siden er der ikke mere registreret, og han er måske omkommet.

16. post Trin (30. september) 1781

Kirsten Larsdatter Bruuns barn, Paul

Fad: Maren Pedersd., Kiersten Larsd. Bruun, Jon Nielsen Højen, Johannes Kirchemoe Severin, Christen Sørensen Cortsen.

For barnefader angivet gift mand og matros ved Holmen, strandet her i året 1780 med orlogsskibet, Prinds Frideric, kaldet og tjener hos capitain leutnant Stibolt, Johannes Gotfrid.

Moderen dør ugift som 74-årig i 1815. På dette tidspunkt har sønnen været borte fra Læsø i over 16 år og siden er der ingen viden om ham.

Gods

Det er endnu ikke lykkedes at finde auktionsprotokollen fra auktionen på Læsø, som omtales i ordren af 14. september 1781 til Stigbolt. Men måske ligger der fortegnelser på Landsarkivet for Nørrejylland der kan fortælle om dette. Sikker er det, at hvis der blev bjærget militært gods som våben og kanoner er det efterfølgende blevet sejlet til Holmen. Den slags gods blev ikke overdraget til hver mand.

Hvor ligger vraget og hvorfor blev forliset glemt?

Positionen på vraget kendes ikke i dag på trods af en meget stor eftersøgning. Bestikket og landkenden af en kirke på Læsø, samt vidnesbyrd om, at undsætningen fra Læsø skete så hurtigt, tyder på at strandingen skete forholdsvis tæt på øen. Men området omkring Kobbergrunden og sydøst for Bovet er meget stort. I dag er store områder meget lavvandet. At et kirketårn kunne ses fra en mast giver en mulig afstand, og det kan nok alene være Byrum eller Hals Kirketårn, der er tale om.

I samtidige forlisfortegnelser er forliset ikke nævnt, og forklaringen er sandsynligvis, at tabet af et linjeskib var af så stor militær betydning, at det skulle holdes så hemmeligt som muligt. Det er alligevel omtalt i såvel en svensk som i en engelsk nyhedsomtale, men ikke i de danske medier. På dette tidspunkt var der ikke pressefrihed, hvilket måske er årsagen til manglen. Alligevel kan der være flere kilder i arkiver, som yderligere kan belyse strandingen, og dette vil naturligvis blive forsøgt.

Litteraturliste:

1. Protokol hvori Det originale Forhør er taget over for Commandeur Capitain Lous, antaugende Orlogs Skibet Prints Friderichs Stranding natten imellem den 28de og 29de September 1780. Rigsarkivet. Omkring 320 sider. 1781.
2. Linieskibet Holsten 1772 – 1814. En kulturhistorisk studie af et dansk orlogsskib. Red. Ole L. Frantzen. Marinehistorisk Selskab, København 1988. 219 sider.
3. Søetatens Officerer 1660 – 1932. T.A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard. H. Hagerup – København MDCCCCXXXV. 1524 sider.
4. Læsøs historie til ca. 1750. Kay Johannsen. 1982. Museumsforeningen for Læsø. 80 sider.
5. Danmarks Søkrigshistorie. Kay Jungersen. 1945. Centraltrykkeriet. 449 sider.
6. Vesterø og Byrum Kirkebøger ved Solveig Hansen. Læsø Museums lokalhistoriske arkiv.
7. Fra Blusfyr til Blinkfyr 1770 - 1830. Knud Klem. Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1960. s. 41- 86.

Jess Jessen-Klixbüll bor på Læsø og er forhenværende direktør (1999-2012) for Færgeselskabet Læsø K/S. Har desuden en fortid som bl.a. ubådsofficer i Søværnet og direktør hos North Atlantic Prawns A/S og driver nu selvstændig konsulentvirksomhed inden for turisme og det maritime erhverv.

To grusgrave blandt mange

Denne artikel omhandler to grusgrave ud af de mange der har været på Læsø. Disse to grusgrave er mere kendt end de øvrige; men det er ikke som grusgrav de er kendt.

Grusgravenes historie

Mennesket har i mange sammenhænge brugt grus af forskellig slags, hvilket også ses af det følgende der er citeret fra Wikipedia: *En grusgrav er et område, hvor der findes store mængder grus og sten tæt på jordens overflade. Her har man gravet det øverste muldlag af og udvundet gruset til byggeri og andet. De fleste aktive grusgrave i dag er kendetegnet ved dybe huller i jorden og store maskiner, der bryder, flytter og renser materialerne. Når der ikke kan udvindes mere grus, fyldes nyere grusgrave op med ovennævnte materialer og dækkes med den jord, der tidligere er gravet af, og arealet kan så udnyttes som byggegrunde, landbrugsjord eller skov. Tidligere lod man hullet være, som det var. Nogle mener, det ligner et grimt ar i naturen, mens andre mener, at det giver minder om stedets aktiviteter førhen og derfor har sin charme og berettigelse.*

I dag findes der ingen grusgrav på Læsø. Jeg kontaktede Læsø kommune for at høre hvor mange grusgrave

der i dag er på Læsø. Svaret var en. Den dag jeg ringede til kommunen var tilfældigvis også den sidste dag for grusgravens godkendelse. Med mindre der er lavet en ny tilladelse så har Læsø i dag ingen aktiv grusgrav. I slutningen af 1800 tallet så det anderledes ud. Ifølge et kort fra Kort og Matrikelstyrelsen der blev opmålt i 1894-95 var der på det tidspunkt i alt 43 grusgrave på Læsø. Disse grusgrave var pænt fordelt over hele øen. Grunden til det store antal skal ses dels i den ringe mobilitet og dels i, at der på det tidspunkt skulle bruges meget vejfyld til de mange grusveje på øen.

Den første grusgrav

Den første af de to omtalte grusgrave lå midt i Byrum. Den er i dag kendt som det parkanlæg, der ligger i en dalsænkning foran Byrum kirke. Denne gamle grusgrav, er heldigvis blevet forskønnet i stil med den måde man i dag behandler nedlagte grusgrave på.

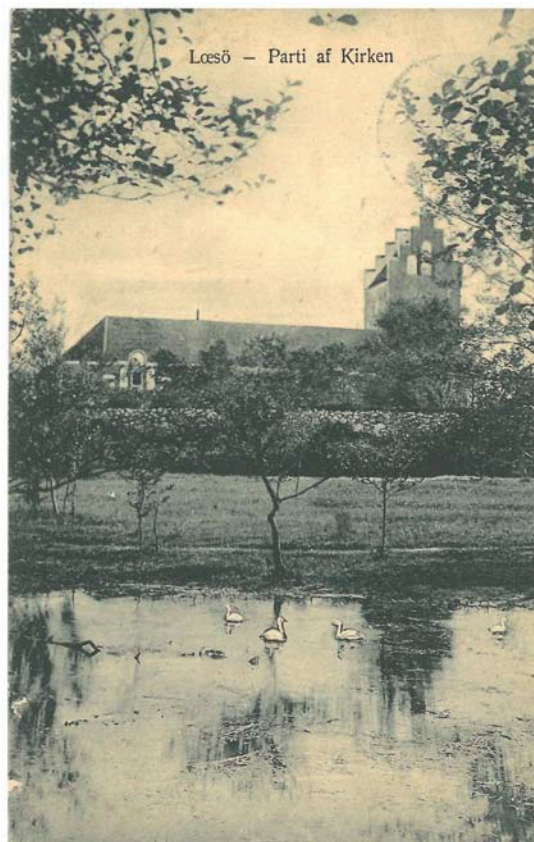
Det følgende dokument er fundet på Lokalhistorisk arkiv i Gl. Østerby og omhandler bl.a. denne grusgrav i Byrum. Til Læsø Sogneraad; *Paa Veien, der fra Vesterø Havn gaar igjennem Øen til Østerby findes ud for Thingstedet i Byrum og et Stykke Østen for lige af til Veien en ca. 110 Skridt lang, steil og høi Skrænt,*

som dannes af den Syd for Veien beliggende Gruusgrav og hvor der i den østligste Deel af Strækningen findes paa Veiens sydlige Side anbragt nogle enkelte opretstaaende Steen. En lignende ca. 125 Skridt lang, steil og høi Skrant, der er frembragt ved Gruusgravning som det synes for ikke lang Tid siden og er beliggende omtrent ud for Huulbecks, findes ligeledes umiddelbart op til og Vest for den offentlige Vei, som mellem Thingstedet og Præstegaardens Have fører fra Havneveien lige mod Nord langs den der gaaende Høideryg forbi Klitgaard og videre Nord paa. Begge disse Skrænter, som ikke er forsynede med noget Rækværk, maa ansees for at være i høi Grad farlige navnlig i Mørke og under Snelag. Paa Grund heraf maa jeg tjenstlig i Henhold til Forskrifterne i den for Hjørring Amts Landdistrikters gjældende Politivedtægt § 6 anmode det ærede Sogneraad, under hvem begge Veiene jo sortere, om snarest muligt, i al fald inden en Maaned behageligt ville foranstalte, at der paa begge de fornævnte farlige Steder i disses hele Udstrækning enten anbringes og fremtidig vedligeholdes Rækværker af saadan Høide og Soliditet, at den anførte Fare kan ansees fjernet eller saavidt det er gjort muligt og maatte foretrækkes foretages den fornødne Tilkastning af Gruusgravene. Læsø Birks Kontor den 5te Decbr. 1885, Boerberg

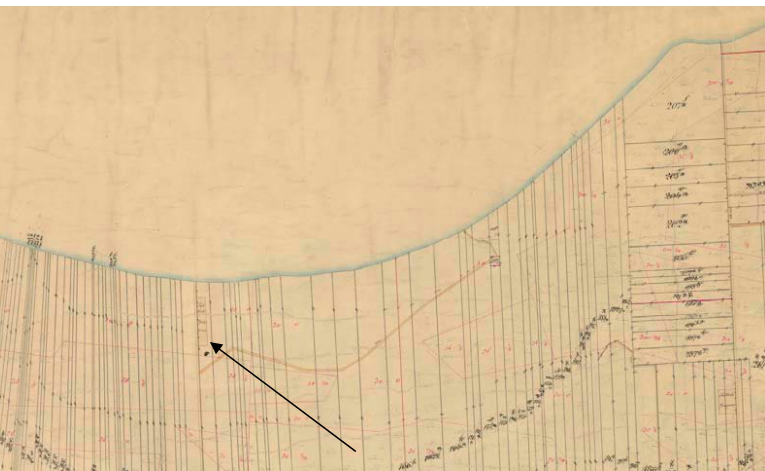
Det var inden hullet blev forskønnet. I en tid uden fortove og gadebelysning kunne man hurtigt komme galt af sted, som der står, i sne og mørke. Derfor skulle der opsættes et rækværk. Om det skete ved jeg ikke, men i Læsø Sogneråds journal, der startede i 1892, under datoen d. 29. december 1894 blev følgende behandlet af sognerådet: *Det vedtoges at andrage Amtet om Tilladelse til at beplante Grusgraven mellem Byrum Kirke og Thinghuset i Byrum, og dertil at anvende et Beløb af Kommunens Kasse stort, kr. 125.*

På sognerådsmødet d. 6. februar 1895 behandledes sagen atter: *Det overdrages Formanden Rasmus Nielsen og Thomas Chr. Thomsen, at forhandle med Gartner C. Christensen af Randers om at beplante Grusgraven mellem Thinghuset og Byrum kirke.*

Der var åbenbart kommet en tilladelse fra Amtet til at benytte kommunens penge til projektet, ellers tjente

Postkort af Læsø kirke med park og sø fra 1908.

det jo ikke noget formål at indlede forhandlingerne med gartneren. På sognerådsmødet d. 2. april 1895 blev amtets tilladelse oplæst: *Hjørring Amts Skrivelse af 9de f. M., med Tilladelse til, i indeværende Aar af Kommunens Kasse at udrede et Beløb af indtil 125 Kr. af Kommunens Kasse til Bestridelse af Udgifterne ved Beplantning af Grusgraven ved Thinghuset, fremlages til Efterretning.*

Inden d. 7. maj 1895 må der have været forhandlinger med den omtalte gartner, for på sognerådsmødet denne dato ses følgende i Journalen: *Det vedtoges at andrage Amtet om tilladelse til i indeværende Aar af Kommunens, foruden de 125 Kr. der allerede er*

Øverst:

Her ses området ved Storedal. Pilen peger mod grusgraven, der er betegnet "Fælleds Grusgrav".

(Kort fra Kort og Matrikel-styrelsen)

Her ses Storedal på et kort fra Google Earth. Pilen til venstre peger på parkeringspladsen ved Storedal, og pilen til højre peger på grusgraven.

bevilget, yderligere at anvende et Beløb af 30 Kr. til Bestridelse af Udgifterne ved at beplante Grusgraven mellem Byrum Kirke og Thinghuset, saa at der i nævnte Øjemed maa anvendes indtil 155 Kr.

Sognerådet fik tilladelse til at bruge 30 kr. ekstra. Men brevet kom først i juni 1896 og blev oplæst på sognerådsmødet d. 7. juli 1896: *Hjørring Amts Skrivelse af 13 f.M., om at Amtsraadet har meddelt Tilladelse til, af Kommunens Kasse at udrede et Beløb af 30 Kr. til Bestridelse af Udgifterne ved Vedligeholdelse af Anlægget mellem Byrum Kirke og Thinghuset. Fremlagdes til Efterretning.*

I denne skrivelse står der at de 30 kr. må bruges til vedligeholdelse. Var de 30 kr. som sognerådet søgte om ekstra til anlæg eller drift? Det er muligt at der ligger nogle flere skrivelser på lokalarkivet i Gl. Østerby. Men et er sikkert, det var et fremsynet sogneråd, som lagde grunden til den flotte park der i dag findes midt i Byrum.

Den anden grusgrav

Den anden af de kendte grusgrave ligger i Storedal. Den er nok endnu mere kendt end den første; ikke som grusgrav, men derimod som ”et mystisk skanseanlæg ved Storedal”.

I bogen Kanoner, Krudt og Kugler af Arnt Jerup Viis, 1998, er Storedalsanlægget omtalt, så vidt jeg ved for første gang: Følgende er citeret fra bogen side 90 og 91: *Jordvoldene fra dette anlæg, der endnu er ganske tydelig at se, omkranser et område på omtrent 40 meter i bredden parallelt med den gamle strandvold og omkring 100 meter i dybden. Voldene synes at være opkastet efter et system og ikke blot et udtryk for natu-rens luner. Som et anlæg til en 4-pundig kanon virker*

anlægget dog noget stort. Som et batteri med vagthus og signalstation, kan omfanget muligvis være passende. Hesselholt opgiver at vagthuset med signalstængerne ligger ved Treklit. På nyere kort ligger Treklit en lille kilometer vest for Storedal. På ældre kort ser Treklit ud til at betegne hele Storedal området. Det er derfor muligt, at Storedal anlægget er batteriet ved Treklit, mens batteriet ”i Dahlen” har ligget ved Lille Dal.

Der var stor usikkerhed om anlæggets anvendelse. I en del år blev der ikke skrevet noget om Storedalsanlægget, men det ændrede sig i år 2010, hvilket medførte, at der i Læsø turistbureaus brochure for 2012 var en artikel om ”Et mystisk skanseanlæg ved Storedal” og en artikel i Museumsforeningens årsskrift for 2010. Der blev stillet en masse spørgsmål og efterspurgte viden om anlægget, hvilket med stor sandsynlighed kunne findes i et eller andet arkiv. Men ved at bruge et kort fra Kort og Matrikelstyrelsen og Google Earth viste det sig, at der ikke var tale om et ”stort mystisk skanseanlæg”, men blot en ganske almindelig grusgrav.

Kurt Dahl bor i Svenstrup, syd for Aalborg og arbejder til daglig på Tech College Aalborg. Han har arbejdet med Læsøs historie i snart 20 år og har udgivet flere bøger om emnet, samt skrevet adskillige artikler til årsskriftet.

Forandringens tid

- et tidsbillede fra Hals sogns skoledistrikt

I 1940 var man næsten kommet sig over krisen fra 1930'erne. Så kom krigen og med den en masse nye besværligheder, der forsinkede udviklingen. Men fra 1946 til 1956 gik det stærkt, så stærkt, at jeg tvivler på, at Læsø igen vil komme ud for så store forandringer på så kort tid. I min barndom gik vi fra de *rigtige* gamle dage til moderne tid på godt ti år. Vi kom fra en gammel læsekultur med levevilkår, der byggede på selvforsyning, familietraditioner og kendskab til, hvordan man fremstillede tingene, til en massekultur,

hvor strøm, rindende vand og TV gjorde alt meget lettere. Man fik forbedret økonomien med brug af kunstgødning i landbruget og med dam og isværk for fiskerne. Det skal man ikke beklage, men det gik så stærkt, at sjælen havde det svært med at følge med. Mine barndomserindringer er præget af tangtagenes nostalgi, og en personlig lyst til kun at huske de lyse sider. Min forældregeneration og generationerne før dem havde det hårdt, men for mig var det en lykkelig tid. En tid, hvor der blev snakket om dagens begivenheder, slægten, naboer og venner. Alt sammen i petroleumslampens skær.

Hals skole 2013. Foto: Privat eje

Den første skoledag

I april 1948 havde jeg min første skoledag i Hals skole. Den dag står tydeligt i min erindring. Allerede ved juletid havde min mor købt min første bog, Ole Bole. Vi skulle kunne læse og skrive, før vi kom i skole. I Ole Bole var den første halvdel med skråskrift, som også var den håndskrift, der skulle bruges. Den sidste halvdel af bogen var med trykte bogstaver. Vi skulle senere også lære de *krøllede* bogstaver. Lærerinden, Else Grøn Pedersen, som min mor kendte privat, havde

sagt, at det var fint, hvis jeg kunne læse det med skråskrift. Men sidst i marts måned var jeg ikke kommet meget længere end til is og sø, og der var ellers blevet terpet med mig hver eneste aften. Til sidst greb panikken min mor, og hun mistede tålmodigheden. Da hun også var en meget temperamentsfuld dame, gav hun mig et ordentligt gok oven i hovedet og sendte mig i seng. Næste dag kunne jeg læse! Og i løbet af 14 dage kunne jeg klare Ole Bole. Jeg tør næsten ikke fortælle, hvad min mor mente, sådant et gok kunne bruges til. Men hun var tydeligt lettet, for nu bragte jeg da ikke skam over familien.

Min far havde også bidraget med en skoletaske, med skulderrem. Han var taget ned til Enok Stoklund i Bangsbogård, som også kunne lave skoletasker. Den var flot. To rum, et rum til Ole Bole, tavle og griffel, og et træpenalhus med skydelåg, og så et rum til madkassen. Ja vi startede med at skrive på tavle, og det lød rædselsfuldt, når griffelen skrattede hen over den! Tasken var lavet af træskolæder, stiv og ubøjelig, og så stank den langt væk af nygarvet læder, men den var ny, ikke en der var arvet. Sådant klædt på gik jeg sammen med min mor i skole til min første skoledag i Hals skole. Det var jo frem for alt slægtens skole. Her havde mine forældre, min mormor og bedstefar gået i skole, og her havde onkler og tanter og mange andre fra slægten gået.

Vi var ikke ret mange i min årgang i 1948, 6-7 stykker, heraf fire drenge. Vi skulle have faste pladser, to på hver pult. Ludvigs Erland og Oluf Olsens Hilbert kendte hinanden fra Bangsbo og valgte den nederste pult. Noras Peder og jeg fik så den næstnederste, men de følgende år var det os to, der vandt den nederste pult. Den var nærmest kakkellovnen og længst fra læreren. *Den dag* begyndte med, at vi skulle skrives ind i protokollen. Fødselsdag, -år, bopæl og fødesogn. Her hørte jeg min mor sige, at jeg var født

i Byrum sogn. For første gang i mit liv gik det op for mig, at jeg var *anderledes*, tænk sig, jeg var fra Byrum! Jeg kunne godt mærke, at de andre så på mig. Jeg var ellers overbevist om, at jeg hørte til i Hals. Jeg boede nærmest skolen, og vi handlede nede i butikken ved Karl R. Larsen i Bangsbo. I Hals gik jeg i søndagsskole, i Bethel. Ikke fordi jeg var specielt religiøs, men fordi nogle af søndagsskolelærerne var fra min familie; Aksel Jensen, Svend Larsen og Baltzar Jakobsen. De var gode fortællere. Nå ja, så havde man en sparebøsse, en lille negerdreng, der kunne nikke, hver gang vi puttede en femøre i ryggen på ham. Og så var der også lige det med den årlige juletræsfeest og skovfesten i Storskoven.

Det var selvfølgelig en lille trøst, at Anne Julie fra Juelsminde og Sigvards Lillian også var fra Byrum sogn. Men de var jo kun piger! Som dagen skred frem, gled det med Byrum lidt i baggrunden.

Den store klasse fik frikvarter før os, så de kom hen og gloede ind af vinduerne til os nye. Vinduet stod åbent, og Gerner stak hovedet ind og lavede grimme grimasser til os. Vores lærerinde sneg sig langs væggen hen til vinduet og fik fat i håret på Gerner. Så knaldede hun ham en lussing, som kunne høres. Vi tillod os at juble en lille smule. Det her var en skole for mig, selvom jeg var født i Byrum sogn.

Hals Skole

Hals skole ligger egentlig et mærkeligt sted. Lige på sognegrænsen mellem Hals sogn og Byrum sogn. Sognegrænsen går langs vejen lige foran skolen. På den ene side af vejen havde man Skoven, Stoklundet og så os midt imellem fra Byrum sogn. Bangsbo, Klitten og Hankær på den anden side fra Hals sogn. To sogne med fælles Skoledistrikt. Skoledistriktet havde sin vestligste grænse ved grøften, der går øst for Øster-

gård, hen forbi Emil i Møllen og herfra forbi Rosenlund op til Skoven. Alle øst for denne grænse skulle gå i Hals skole. Østerby i Hals sogn havde sin egen skole oven i købet med gymnastiksal. En skole skaber fællesskab og sammenhold med dens brugere, sådan følte vi det også. I Byrum skoledistrikt var de *anderledes*, uden at vi kunne forklare det, og de havde også fået en gymnastiksal efter 1937-loven.

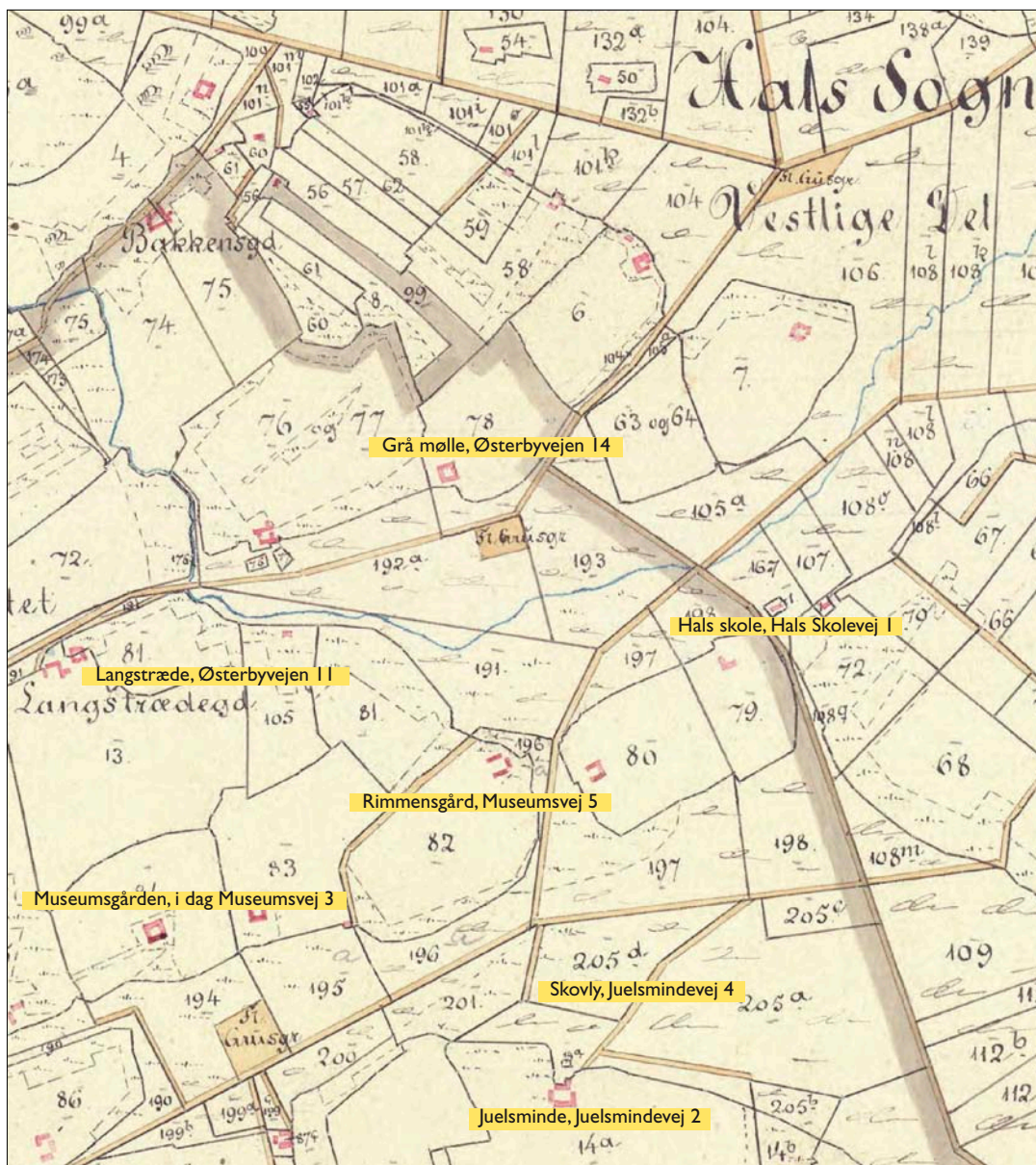
De fleste af os kom gående til skole. De, der havde cykler, stillede dem ved de birketræer, der var i hjørnet af legepladsen. Træerne er der endnu. På legepladsen var der et sæt bomme og en række ribber. Jeg kan ikke huske, at vi brugte dem til idrætsundervisningen, de var legeredskaber i frikvartererne. Vi spillede meget fodbold og langbold. På legepladsen var der en pumpe, så vi kunne drikke vand, inden vi skulle ind. Der var altid kø. I en tværbygning var der toiletter - i dag er der et Glaspusteri. Drengene havde toilet mod øst og pigerne på den anden side. Der kom vi drenge ikke, medmindre nogle af de større drenge og piger prøvede at slæbe os derind. Det var gammel-dags lokummer med siddebræt og spand, og pissoir til drengene. Der lugtede ikke godt derinde. Læreren havde opgaven med at tømme spanden i en overdækket lokumsmødding bag ved bygningen. Vi drenge havde visse planer med de spande, især til nytårsaften. Nogen påstod, at hvis man smed gær i spanden, så kunne den hæve og løbe ud over det hele. Andre mente, at der var størst ære ved at hejse lokumsspan-den op i lærerens flagstang. I bygningen var der også brændselsrum; kul og koks til de to kakkelovne inde i skolestuerne. Det var lærerens opgave fra 1. oktober til 1. maj, at tænde op og sørge for, at der var varmt inden vi mødte i skole.

I den ene side af legepladsen var der lærerens skov. Den bestod af ældre træer, og det kunne godt tænkes, at skoven var plantet af en tidligere skolelærer,

Johan Harald Plesner i årene 1855 – 1885, da han var skolens lærer. Han kaldte sig selv for skolelærer og plantør. Hans halvbroder var forfatteren Harald Kidde, som havde skrevet en roman, hvor helten var fra Læsø og inspireret af læreren Plesner og hans mor, der havde været plejebarn på Læsø. Han lod dog romanen foregå på Anholt. Men Plesner var foregangsmand i at få tilplantet Læsø, blandt andet i samarbejde med mine to forfædre, sognefogederne fra Bangsbogård og Juelsminde. De skulle dog mest have støttet på afstand, for det var rigtigt upopulært at plante træer. Det kunne spærre for udsigten til strandene. Men sognefogeden i Byrum sogn, fra Juelsminde, fik dog både Dannebrogssorden og rejst en sten for ham og hans kone i mindelunden ved Sct. Knuds Kilde i Hjørring. Her er også andre læsøboer hædret, blandt andet lærer A. Fredborg. I min barndom var der ved alle gårdene plantet en mindre skov, hvor man kunne tage brændsel til vinteren. Helt sikkert inspireret af skolelærer Plesner.

Undervisningen

Lærerens skov var en dejlig legeplads. Vore frikvarters længde afhang af lærerens varme mad og efterfølgende middagssøvn. Når han syntes, der skulle laves skole, kom han ud og fløjtede os ind. Hals skole var indrettet som landsbyskole med to skolestuer, hvor første og anden klasse gik fra elleve til to - den borte klasse. Den mellemste klasse var tredje og fjerde klasse, som gik i skole fra klokken otte til elleve. Alle fire årgange gik hos lærerinden i hendes skolestue. Femte til syvende årgang, den store klasse, gik hos læreren fra kl. otte til to. Skolen var bygget med to skolestuer, og med et stort fælles ganglokale imellem disse lokaler, med bænke og knagerækker, så stort, at alle børn kunne være her i frikvarteret, hvis det var dårligt

De gamle birketræer ved Hals skole hvor vi stillede (smed) vores cykler. Foto: privat eje

*Kjeld Jensen,
Hals Skole.
Foto: privat eje*

Klassebillede, Hals skole. Foto: privat eje

vejr. Skolen var bygget og indrettet efter skoleloven af 1814 som blandt andet lagde vægt på:

Ved børnenes undervisning skal der i almindelighed tages hensyn til at danne dem til gode og retskafne mennesker Og der skal undervises i religion, skrivning og regning, samt læsning; og så bør skolelærerne vejlede børnene til ordentlig gang.

Det var også gældende i 1948. Læreren, Sofus Winther Jensen, og lærerinden, Else Grøn Pedersen, havde tjenesteboliger ved skolen. Else Grøn Pedersen, som var datter af pastor K. Kristiansen, sognepræst på Læsø, og gift med Denke Grøn Pedersen, der havde naboejendommen til skolen, boede i lærerindens bolig. Pastor Emeritus Kristiansen boede hos sin datter, og jeg husker ham siddende i en rullestol, fordi han havde fået fjernet sine ben, vist på grund af sukkersyge.

Jeg kunne bedst lide regning. Noras Peder og jeg konkurrerede i at regne flest regnestykker. De fire regnearter. Når vi var færdige med en bog - der var fire bøger, så begyndte vi forfra. Vores forældre købte kladdehefterne til os og var stolte af os, når vi havde regnet det ud. I den sidste regnebog var der noget med brøker og tekststykker om at grave grøfter. De regnestykker var umulige! Og så salmevers, det var svært for nogen, og der var rigtig mange pinlige overhøringer, hvor vi stod op ved siden af pulten, stammende og hakkende i det. Det værste var, at man godt kunne blive gjort til grin, hvis man ikke kunne. Jeg har et par salmer, som jeg stadig kan huske i søvne. Katekismussen var der vist ingen af os, der forstod. Jeg kunne godt lide geografi, og vi skulle kunne Danmarks byer på remse. De fjerneste lande vi hørte om, var Norge og Sverige. En gang imellem fik vi lov til at læse i Saxos Danmarkshistorie, og det var skønne historier, næsten lige så gode som David og Goliat i bibelhistorien. Det store problem var, at vi skulle lære

alt for meget uden ad, og læreren brugte meget tid på at høre os en og en.

Hele skolens bogsamling kunne være i et skab inde i lærerens klasse, et skab med lås. Selv lærerinden skulle spørge om lov til at få nøglen. Her opbevarede en kasse med blækflasker, der passede til blækhuset på vores pulte. Når vi skulle have skrivning, så skulle vi lave indføring i et skrivehæfte. Med penneskraft, kongepen til 5 øre og blækklud, så gjaldt det om at undgå at slå en blækklat eller trykke for hårdt, sådan at kongepennen gabte i to dele. Det var en kunst at kunne skrive, og der blev brugt mange timer på det.

Hygiejne og fattigdom

I 1948 oplevede jeg for første gang, at "lusemutter" kom ind i klassen, og hun gik med sin kam rundt og kæmmede vores hår. Det gav gevinst et par steder, og hvor var det flovt. Jeg slap fri, men der rejste sig et oprør blandt forældrene, for de ville ikke finde sig i sådan behandling af deres børn, de skulle nok selv kontrollere.

På samme tid var der også en stor debat i gang omkring tuberkulose, som var en virkelig slem sygdom. Vores nabos datter fik tuberkulose og døde 25 år gammel. Det påvirkede os. Det blev besluttet på landsplan, at børn skulle vaccineres i skolen. Men mange forældre stejlede, ikke mindst fordi vaccinen var lavet på tuberkulose, og man skulle bestemt ikke sprøjtes med tuberkler. En forårsdag ankom Kredslægen, og han var en stor kraftig mand med et gevaldigt gedebukkeskæg. I min familie havde vi besluttet, at min morbror fra den store klasse og jeg skulle vaccineres. Ude foran indgangen til skolen var der en træstub, og her fremdrog gedebukken en kæmpesprøjte og råbte: "Alle de, der skal vaccineres, foran mig. Alle andre skvat hen foran læreren". Morbror stod som

nummer 1 og jeg lige bag ved ham, og da han så den sprøjte, gik han ud som et lys. Gedebukken lod ham ligge og gik til angreb på mig. Det virkede. I den kommende tid kom der en sygeplejerske og gav os et kontrolstik i armen. Herefter afhang det af, hvor stor en bule man fik. Jo større jo bedre. Men nogen fik både sår og udslet af det.

Samme år fik vi besked på, at vi ville få en ”Amerikanerpakke”. Til udvalgte skoler med fattige børn i Danmark fra Amerika. I min pakke var der lidt mælkechokolade, garn, stoppenåle og andre mærkelige overskudsting. Jeg syntes ikke vi var fattige, men der var heller ingen rige i Hals skole. Bevares, vi gik alle sammen i gummistøvler og træsko. Skafterne blev skåret af støvlerne, så de kunne bruges som gummisko. Når det skulle være fint, så fik vi et par brune lærredssko, som kunne kridtes, så de blev hvide. Vi havde også stoppede strømper, lappede bukser og stopninger på ærmerne. Vi gik med bare tæer om sommeren. Vi drenge lærte at stoppe strømper af vores mødre og jeg havde fået en stoppepaddehat, som engelskmanden oppe i Hankær havde lavet, en rød fluesvamp. Han gik fra sted til sted, krumbøjet og med sin lille sæk på nakken og solgte sine fremstillede varer. Nej, vi var ikke fattige, for vi kunne godt købe et lag spegepølse nede i butikken et par gange om måneden. Vi havde flæsk i sulekaret, smør og ost fra mejeriet og egne produkter som æg og mælk.

Ferie

Da jeg havde gået i skole i et par måneder skulle vi have sommerferie. Fra 10. juli til høsten var i hus i august. Vores fædre aftalte med læreren, hvornår vi skulle begynde.

Lærerinden kom en dag og sagde, at vi skulle have en udflugt til Danzigman. Vi skulle spørge hjemme,

om der var nogen af os der havde hest og vogn, der kunne køre. Jeg meldte prompte Jens og Musse, vores to heste og min far til. Han ville gerne spørges for en anden gangs skyld. Hele familien mødte frem med madkurv, kaffe og småkager og sådan drog vi af sted til Danzigman. Det var en tradition i Hals skole. Det var et dejligt syn, når alle hestevognene kørte af sted på en lang række. Det var jo spændende, hvilken vogn læreren valgte at køre med, for den skulle køre forrest. Efter en dejlig dag med leg, småkager, og plukning af kragebær kom den afsluttende del. De store drenge skulle slæbe og trille Sofus ned af den allerstørste sandklit. Vores forældre var bekymret for, om han kunne komme til skade. Det var nu den eneste dag, hvor vi sagde Sofus, ellers hed læreren Winther Jensen.

Hals skoles placering

Hals skole optræder på Videnskabernes kort af 1786-87 som *skolehuset*. Så skolen er sikkert oprettet efter forordningen om undervisningspligt for alle børn på landet af 1739. Der var her tale om skoler, der blev oprettet i kirkesognene og deres væsentligste indhold var konfirmationsforberedelsen. Men hvorfor placere en skole på sognegrænsen, på et sted hvor der ikke boede særligt mange mennesker? Og hvad med børnene fra Østerby, som også var en del af Hals kirkesogn? Det havde været mere naturligt at placere skolen i Bangsbo. Jeg gætter på, at det må skyldes personer med en vis indflydelse, som har udpeget det sted, hvor skolen kom til at ligge. En skole betalt af Kongens midler. En sådan skole lå sikkert bedst i nærheden af det sted, hvor forslagsstillerne selv boede.

På den tid boede min slægt tæt ved sognegrænsen. I Braum på Braumgårde, i dag Juelsminde, boede Kirsten Svendsdatter, født i Gyden, Byrum sogn, og død i 1754. Hun var gift 2 gange og fik 1 søn og 7 døtre.

Gennem døtrene fik hun 7 svigersønner, alle med stor indflydelse. De fleste læsboer med en lang slægtshistorie har Kirsten Svendsdatter i deres slægtstavle. Jeg har 5 af hendes døtre i min slægtshistorie.

Det var svigersønnen, skipper Søren Sørensen Juul, som boede på Juulsgård, i dag kaldet Lykkegård, og han havde jord op til skolehuset i Hals. Desuden var han den sidste *kirkeværge* for Hals Kirke, som endeligt blev taget ud af brug omkring 1740. Han har helt sikkert haft stor indflydelse på skolens placering og kunne godt betragte det som en kompensation for tabet af egen kirke i Hals sogn. Så var der svigersønnen Sign. Carl Nielsen Kirchmoe, som boede i en gård tæt ved skolehuset. Han var søn af sognepræsten Niels Kirchmoe, og da han sikkert havde lært at læse og skrive hjemmefra, optræder han som offentligsperson i flere kilder. Svigersønnen, skipper Melchior Christophersen Stoklund, boede i Stoklundet, Byrum sogn, og var ud af en lang skipperslægt. Svigersønnen, skipper Laurits Andersen Lund, som boede i Lundensgård i Skoven, Byrum sogn, var også ud af en lang skipperslægt. Svigersønnen Mads Andersen, Langstrædet, boede ved Strømmen, i dag Lindenlyst i Byrum sogn. De fik tilsammen 51 børn. Hertil kommer, at Kirsten Svendsdatters anden mand, Peder Sørensen i Braum, også var en handlekraftig mand. Alle havde de firelængede tanggårde med heste, vogn og plov. Mon ikke denne familieklan kunne påvirke beslutningen om at lægge Hals skole på sognegrænsen mellem Hals sogn og Byrum sogn?

Familien

Fra min slægt er der altid nogen, der har boet omkring Hals skole. I kirkebogen fra Byrum sogn under rubrikken for viede ægtefolk blev der den 20. juni 1858 noteret:

Ungkarl Lars Søren (Gydensen) Hansen 22 år gl., søn af sognefoged Hans Gydensen Larsen og hustru Maren Juuls Larsdatter af Hals(Bangsbogård) - viet til pigen Kirsten Biørnsdatter Svendsdatter 21 år, datter af sognefoged Svend Strøm Sørensen og Juliane Carlsdatter af Juelsminde, Byrum.

Ægtefolkene er mine tipoldeforældre, og sogne-

Mine oldeforældre Juliane Kristine Larsdatter og Anders Markussen Jensen ved Skovly.

Foto: Læsø Museum

fogederne fra hvert sit sogn, Hals og Byrum, er mine tiptipoldeforældre. Sognefogederne på den tid havde blandt andet en vis politimyndighed og førte tyende-protokollen. Begge sognefogeder var aktive i at få Læsø beplantet.

Efter giftermålet bosætter mine tiptipoldeforældre sig i et ”*fæstet*” hus i nærheden af Juelsminde. Huset var en lejebolig, som lå mellem Skovly og Helmsgård. Her er alle deres 7 børn født, i Byrum sogn. Børnene var; Marie Juline Larsdatter, som blev gift med Johannes Stoklund. Deres barnebarn var Professor Bjarne Stoklund, som har skrevet rigtig meget om Læsø og os læsøboer. Det var Juliane Kristine Larsdatter, som blev min oldemor. Sønnen, Hans Gydensen Larsen, blev skolelærer i Nordre skole, Vesterø sogn. Sønnen Svend Carl Julius Larsen blev ejer af Rimmensgård, sparekassedirektør sammen med Vanderskrog, og medstifter af *Hjemstavnsgården*. I 1928 hentede han min far, Valdemar Villiam Jensen, til Læsø som plejebarn, og samme år blev min far indskrevet i Hals skole. En søn, Lars Bjørn Juul Larsen, bliver kaptajn. Rigtig mange læsødre fik deres første hyre hos ham. Datteren Caroline Sophie Larsdatter blev gift i København. Datteren Losie Kirstine Larsen blev gift med enken og fhv. sognepræst på Læsø Niels Teodor Lassen, Sindal.

Mine tiptipoldeforældre fik i året 1876 en jordlod på 1 skæppe af Juelsmindes tilliggende matrikel 205d af Byrum sogn. Matrikelvæsenet fulgte kirkesognene. De fik jorden af min tipoldemors far, sognefoged Svend Strøm Sørensen. På denne jordlod byggede de Skovly. De havde købt to strandinger på auktion, og med familie og venners hjælp fik de bygget et husmandssted, som blev indrettet med en aftægtslejlighed. I året 1908 gik de på aftægt hos mine oldeforældre, som var husmand, snedker og indfisker Anders Markussen Jensen og Juliane Kristine Larsdatter.

Alle min oldefars 8 børn blev født i Klitten, Hals sogn. 4 emigrerede til USA. En søn, Aksel Markus Jensen, kom også en kort overgang til USA, men kom hjem og blev gårdejer på Dethsgård i Bangsbo. Han var sognerådsformand igennem 16 år på Læsø. Han bosatte sig i Skovly, som han overtog efter mine forældre i 1945.

Min barndom

Jeg blev født i Skovly i november 1940, et halvt år inde i 2. verdenskrig, som ældste søn af Inger og Valdemar Jensen. To måneder gammel, januar 1941, fik jeg en akut tarmsygdom. Mine forældre besluttede, at jeg skulle på sygehuset i Frederikshavn med det samme. De tog barnevognen og trak den med mig i gennem sneen hen til Vesterø havn. Dampere var ikke i havn, så de fik en større motorjolle til at sejle os over. Ca. 15 minutter ud for Nordre Rønner gik motorjollen i stå, og vi drev rundt uden for sejlrenden. Det var ikke morsomt, for i farvandet Læsø Rende var der allerede på det tidspunkt drivminer, store hornminer. Efter 20 minutter fandt de to fiskere ud af, at de havde glemt at åbne for en petroleumshane. Den dag i dag er jeg mine forældre taknemmelige for, at de satte alt ind på at skaffe mig den bedste hjælp, de kunne få fat i. Rigtig mange spædbørn på Læsø fik ikke den chance, dels på grund af forældrenes uvidenhed, og dels fordi man lige ville se tiden an, inden man tog en beslutning. I kirkebøgerne er der noteret rigtig mange spædbørn under døde, døde før 3 måneders alderen. En forfader, Poul Sørensen Juul, Lundensgård, fik således elleve børn. Kun to børn var levende ved faderens død i 1812. Det at blive syg har altid været en alvorlig ting på Læsø. Stillingerne i øens sundhedsvæsen stod ikke på lægernes ønskeliste, og sygetransporten til Frederikshavn tog lang tid.

Rimmensgård. Svend Larsen, Petrea Larsen i midten. To tjenestepiger til venstre og muligvis Petreas far, Thuren Olsen til højre. Foto: postkort Læsø Museum

Marts 1945 flyttede vi til Rimmensgård. På selve dagen kom Svend Larsen, min fars plejefar, for at hente det sidste læs med hestene Musse og Jens, vores nye heste. På Skovly havde vi ikke heste, vogn og plov, så vi måtte låne. Os, der ikke havde så meget jord, måtte leje til markarbejdet. Netop denne dag havde englænderne kastet sølvpapirstrimler ud, så det meste af markerne var dækket af disse flagrende strimler. Musse og Jens blev bange og løb løbsk, og Svend

Larsen blev slæbende trukket med i tømmerne. Han slap nogenlunde fra det. Så min første dag på Rimmensgård gik med at samle sølvpapirstrimler, hvad man vist ikke måtte. Jens blev min gode ven. Han var en trofast hest, og vi tilbragte mange timer sammen ved hestegangen på Rimmensgård. Rundt og rundt i flere timer om ugen.

Min mormor, Julie Othilie Jensen, blev gift med min bedstefar Carl Nielsen, Grå Mølle. Hun døde i

Skovly 1941. Foto: privat eje

barselsseng 25 år gammel. Mine oldeforældre gik på aftægt i aftægtsboligen på Skovly, oktober 1939. Mine forældre, Inger Margrethe f. Nielsen fra Grå Mølle og Valdemar Villiam Jensen, plejesøn fra Rimmensgård, tog over og "fik" Skovly mod at tage mine oldeforældre på aftægt. Min far havde sejlet som matros og havde i 1938 fået fast arbejde i statens klitplantage, der var under opbygning. Begge mine forældre gik i Hals skole i 1928.

Min mormor og bedstefar blev gift i 1918. De var i slægt med hinanden. Dobbelt grandfætter og grandkusine. Deres fædre var fætre, og deres mødre var kusiner fra Juelsminde og Bangsbo. De havde købt den Grå Mølle omkring 1918, en af Læsøs fire Hollandske møller på den tid. Som dreng havde min bedstefar været "gåsekonge" på Juelsminde hos sine bedsteforældre, sognefoged Svend Strøm Sørensen, fra sit 12. år. Senere tjente han som karl her. Han og min mormor gik i Hals skole. Min mor, Inger Margrethe f. Nielsen blev født i den Grå Mølle 1920 i Byrum sogn og Hals skoledistrikt. På grund af min mormors tidlige død kom mor ned til sine bedsteforældre i Østerby, og herfra startede hun i Østerby Skole. I 1928 kom

Aftægtshuset, Skovly 1940. Foto: privat eje

hun tilbage til Grå Mølle efter at min bedstefar havde giftet sig igen med bedstemor Petrea f. Sørensen. Mor kom i Hals skole, og samme år kom min far, københavnerdrengen, Valdemar f. 1915, til Læsø.

På aftægt

Min barndom var præget af *aftægtsmodellen*. Mine forældre startede deres tilværelse på Skovly med at have mine oldeforældre på aftægt i aftægtsboligen i 1939. Mine oldeforældre skulle nyde deres daglige måltider sammen med os, så mine forældre skulle skaffe føden til fem, og der skulle være en vis standard. Til gengæld var der ingen købspris eller købsgæld. Mine forældre syntes, at det var hårdt. Men jeg var glad for min oldemor, som var min bedste legekammerat og en god fortæller. Hun døde juleaften 1943, og min oldefar flyttede ned til sin datter Alma, som var lærerinde ved Års. Han skrev et fødselsdagsbrev til mig i 1944, hvor han var glad for at høre, at jeg havde fået telefonnummeret op til oldemor i himlen. Der var bare det problem, at vi ingen telefon havde. Oppe på Rimmensgård havde Svend Larsen fået telefon, en

Grå mølle 1900. Foto: privat eje

rød væghængt telefon. Jeg husker, at den havde nr. 12. Telefontrådene stoppede ved Rimmensgård, og i 1948 fik de selskab af lysmasterne med jævnstrøm. I det samme brev skrev oldefar til min far: *Hvordan går det med vores tobak? Er den snart tør?* De havde skaffet sig nogle tobaksplanter, som blev dyrket ude i haven og herefter tørret på loftet. Tobakken blev skåret meget fint på en lille brødmaskine, ligesom Virginiatobak, og tilsat nogle dråber nikotin. Nikotinen var vist hemmeligheden, - og afgjorde, om den var til at ryge eller ej. Svend Larsen røg læsøknaster, hvis han ellers kunne få et pund nede i butikken. Folk sagde, han supplerede med kastanjeblade. Endelig ville oldefar også gerne vide, hvad det var for noget med de piger, der gik med tyskerne. Hans aftægt havde han nu ikke helt glemt, for han skrev til min mor, om ikke hun lige ville sende ham to kasser æbler fra hans æbletræ ude i haven. *Da du har så meget at lave – min bror var endnu ikke født – så kan du lige gå ind til Bernhard (på Juelsminde) og få ham til at sende dem.* Da min oldefar døde december 1944, kom min fars plejefar, Svend Larsen, som også var min oldefars bror, ned og foreslog, at mine forældre skulle

overtage Rimmensgård som aftægtssted. Min mor var ikke glad for det, og Svend Larsen og min far lavede derfor en kontrakt, hvorefter min far skulle skaffe en sum penge, 10.000 kr., hvis det ikke gik. Et år efter, i 1946, flyttede *onkel og tante* til Byrum ved siden af Missionshuset.

I 1956 købte mine forældre Langstræde. Her måtte de "overtage" gamle fru Hansens, Kaj Langstrædes bedstemor, på aftægt. Så jeg har kendt meget til aftægt i min barndom. Men det var nu en meget almindelig pensionsordning på Læsø. I 1922 blev almiseloven erstattet af en indtægtsbestemt aldersrente, lidt, men slet ikke tilstrækkeligt. Før 1922 kom man på sognet og blev benævnt som "almisselem", hvis man ingenting havde. Det plagede de ældre at skulle tænke på deres alderdom, og det var nedværdigende at skulle bede om almisse. Da jeg langt senere så i kirkebogen efter min tipoldefars dødsdato, fandt jeg en tilføjelse: *Myndighederne havde intet at anvende mod begravelsen.* Sådan skrev man, hvis der var tale om et selvmord. Da jeg spurgte min mor om, hvordan det hang sammen, sagde hun: *Jeg troede det var en familiehemmelighed, men han var så ked af aftægtslivet og savnede sin kone så forfærdeligt.* I 1956 kom loven om folkepensionen. I starten var der mange læsøboer, der ikke ville søge den pension. Men lidt efter lidt blev det noget, man godt kunne tage imod.

Jeg er flyttet tre gange på 16 år. Fra Skovly til Rimmensgård og derefter til Langstræde. Alle tre steder nabosteder i Byrum sogn. Set fra Skovly havde jeg udsigt til alle gårdene i den del af Byrum sogn, som hørte til Hals skoledistrikt. Herfra kunne jeg se flagstængerne, som var vores kommunikationsmiddel. Der var noget at fejre, når flaget var oppe, og min bedstemor i Grå Mølle hejste kurven op, når middagsmaden var klar. Med undtagelse af Langstræde og Grå Mølle var det tangtækkede gårde. Trævæksten

havde ikke nået en højde, som var generende for udsigten. I løbet af 5 år forsvandt tangtagene og blev erstattet med andet tagmateriale.

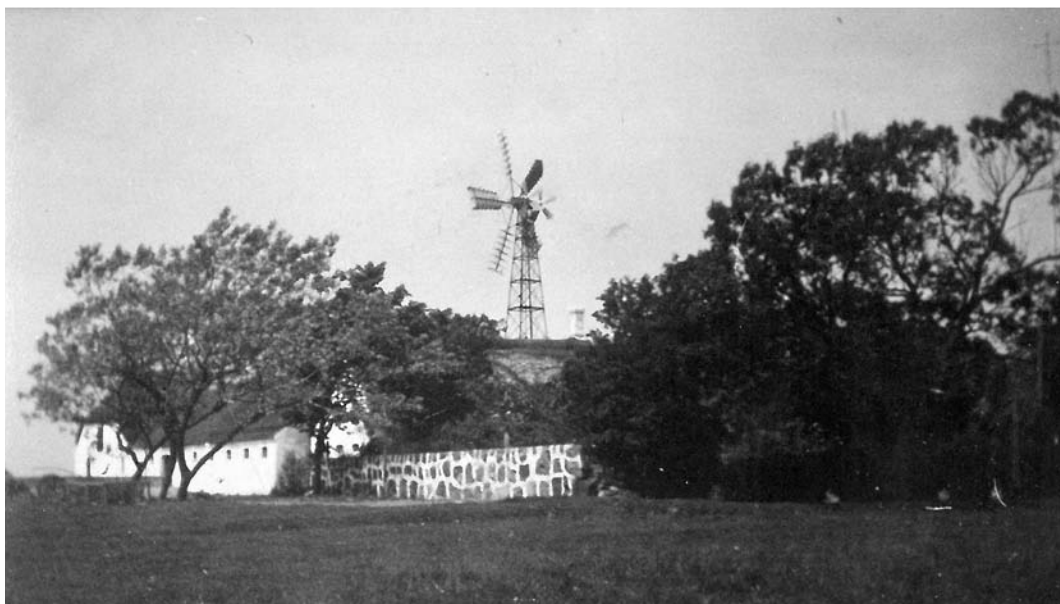
Alfarvej

Som noget meget specielt for os læsøboer, så havde vi en sand overflod af veje og stier. Omkring 1945 var der kun en vej, landevejen. Den gik fra Østerby til Vesterø og var den eneste vej som var asfalteret. Her kørte rutebilen to ture hver dag, morgen og eftermiddag, til og fra "damperen". Vejen blev holdt ved lige af kommunen, og kom der sne, så blev de forskellige ejendomme udkommanderet til at kaste sne. Min far blev udkommanderet flere gange under snefogedens,

Niels Chr. Jensen, Stenbjerggårds, kommando. En vinter var der så meget sne, at man måtte kaste sneen væk i hele 3 niveauer.

Derefter kom grusvejene, veje, der blev vedligeholdt hvert forår med ler og grus og tromlet omhyggeligt med kommunens vejtromle. Det var et betroet job at være vejtromlefører. Men det lød ikke godt, når man kørte med hestevogn med jernhjul på grusvejene. I løbet af året opstod der også huller i vejene efter jernhjulene. Så når det havde regnet, stod der vandpytter i hullerne. Vi havde en grusvej forbi Rimmensgård, og den gik op til Rosenlund, hvor vi kunne komme på landevejen. Jeg husker en mørk aften, hvor min far havde lovet mig en biografbillet til filmen Ivanhoe. Vi skulle cykle derop, og cykellygter

*Langstræde.
Foto: Læsø
Museum*

var der ikke mange af dengang. Jeg kørte forrest og kørte ude på midten af grusvejen for at undgå vandhullerne. Ved Østergård kørte jeg frontalt ind i Ole Johansen fra Gydensgård. Jeg fløj hen over styret og nikkede ham en skalle, så der blev en stor flænge over øjet. Vi hjalp Ole ind til broderen Peter Johansen på Østergård, og så fortsatte vi op til biografen.

Vi leverede mælk til mejeriet i Byrum. Vi havde en fælles mælkerute på grusvejen. Edvard Hansen, Åge Johansen, Thorkildsgård, Sigvar Sørensen, Lille Østergård og Peder Johansen, Østergård. Vognen med jernhjul var fælleseje, og vi skiftedes til at køre turen. I fællesskabet indgik, at vi skulle tage bud med til Brugsen eller mejeriet. Vi stillede en kurv med ordrene skrevet ind i brugsbogen. Når man kørte ind på mejeripladsen, afleverede man kurven ved Brugsens perron. Uddeleren og kommisernerne sørgede for, at varerne var klar til hjemturen. Der var nogle få biler. Så få, at bilerne havde navne. Hos Uldspinderen havde de en Ford T-model, som blev kaldt for *"Kragen"*. Den tiltrak sig stor opmærksomhed, da de unge kørte den ud på isen ved Bovet, og *"Kragen"* gik gennem isen. Det snakkede vi meget om den vinter.

De næste veje i rækkefølgen var jordveje, veje, hvor man kunne køre med hestevogne. Fra Rimmensgård var der to jordveje med få meters afstand. Vores egen, og så den alle andre kunne køre på. Vejen førte ud til stranden, og her havde ejendommene i vores område hver sit strandstykke. Da min far var dreng, skulle han ad denne vej. Hver morgen gik han ud med køerne, før han skulle i skole i Hals skole. Om eftermiddagen gik han igen ud i stranden for at flytte dyrene og trække dem hjem til aftenen. Her mødtes drengene fra Hals, og de havde deres egne klanlege med hytter, kridtpiber og tobak. En gang imellem havde de krig mod drengene fra Byrum, Hals mod Byrum. Ude i stranden blev der også gravet strandtørv, som blev

brugt i komfuret. Efter krigen lavede lodsejerne et fælleshegn. Vi drev en flok kvier derud om foråret og tog dem hjem, når der ikke var mere græs.

Jeg husker, at der et år blev bygget et mærkeligt hus nord for Juelsmindes skov. En bungalow med støbt fladt tag, så man kunne sidde deroppe og drikke kaffe. Ejeren, en københavnerv, var kunstklinker. Hvis vi havde en vase eller krukke, der var gået i stykker, kunne han klinker den sammen. Den samme jordvej gik hen mod Senius Olsens, Helmsgård og forbi tipoldefars daglejerhus. Her boede *"Krone Peder"*, som havde arvet sit øgenavn fra sin far, *"Krone Christian"*. Faderen var den første på Læsø, som krævede 1 kr. i arbejds løn i timen. Krone Peder var frygtelig til at bande. Når han besøgte vores nabo, broderen Edvard Hansen, i Indersthus, blev han smidt ud, hvis han bandede for meget. Det ville Edvard ikke have. Min far købte senere daglejerhuset sammen med Edmund, vores faste barnepige. De forsøgte at leje det ud som feriebolig. Det gik nu ikke så godt, så huset blev solgt til en dameskrædder, Skrædder Nietzsche. Forretningen gik ikke. Kort før han flyttede, kom han op til mine forældre, og under besøget fortalte han, at han havde været med i Frikorps Danmark og været med dem i Rusland. Det var hårrejsende historier og ikke lige det, vi havde forventet af en dameskrædder.

Udover kørevejene var der utallige stier. Det var gangstier, og de gik som regel langs grøfteskel. Det at gå fra sted til sted var det mest almindelige. De fleste voksne havde en cykel, men det var kun få børn, der havde. Jeg fik min første cykel, en arvet pigecykel, da jeg var elleve år. Derfor gik vi, og stierne var oftest den nærmeste genvej. Der gik en sti forbi Rimmensgård og op til Smittes bro gennem Langstrædes skov. Den sti var der mange, der benyttede. Når vi skulle til den årlige skovfest oppe i Storskov, søndagsskolernes af-

slutningsfest, løb vi på den sti op langs Strømmen til skovfesten. En begivenhed, vi børn så frem til, mest fordi så fik vi en eller flere is. En rund jordbæris til 20 øre. Her mødte vi drengene fra Byrum skole, og der foregik en lille bandekrig ude mellem træerne.

Den ældste og mest benyttede sti var skolestien. Den gik fra Rimmensgård gennem Niels Jons skov og hen til Hals skole. Herfra gik den videre ned til Bangsbogård til broen over Strømmen. De fleste skolebørn benyttede denne sti, både dem fra Klitten, Hankær, Bangsbo og Stoklundet. Stien kan fortælle mange generationers skolehistorie. Hvem der ejede stien vil nok være et åbent spørgsmål. Jeg kan huske, at Bertel Hansen på Bangsbogård, en slægtning af sognefogeden, et år blev irriteret over, at stien gik gennem hans mark. Så pløjede han den op og såede rug. Men allerede dagen efter havde folk fra Bangsbo genoprettet stien. Kort efter skolen boede der en mand, som blev kaldt Sparre Frederik. Han kom jævnligt på besøg på Rimmensgaard for at få en tobaksskrå. Vi havde en dåse til pipeudkradsning stående. Svend Larsen, der røg Læsøknaster, og min far samlede sammen til ham. Somme tider, når han syntes, der var for lidt, tog han det bedste fra kakkelovnens askeskuffe og blandede

det i. Han kunne godt lide at komme ned på Juelsminde, for der havde Bernhard Gaarn Larsen en dåse med cigarstumper i. Selvom Bernhard var ekspert i at sætte en tændstik i cigarstumpen, så den kunne ryges næsten helt op, var der altid lidt tilbage til dåsen.

På skolestien havde vi vores årstidsbestemte lege. Om foråret spillede vi med kugler, lerkugler og finere endnu, glaskugler. Min mor havde syet en kuglepose til mig. Så borede vi et hul i stien og slog en streg, hvorfra vi kastede kuglerne mod hullet. Ramte vi i hul, måtte vi skubbe de andres kugler ned i hullet. Der kunne vindes og tabes meget, og alle var ikke lige gode tabere. Stien blev også brugt af cyklister, der skulle ned til butikken eller brevsamlingsstedet i Bangsbo. Der var ikke udelt begejstring for de huller. Senere på året kunne vi spille kniv, hvor vi ridsede en stor firkant og delte den i to. En leg der gik ud på at erobre land ved at kaste kniven med spidsen i modstanderens landstykke og tegne en ridse over til eget stykke. Vi drenge gik med lommekniv, og det skulle være en fiskerkniv. Om vinteren byggede vi sneborge langs stien og lavede et lager af snebolde, til når pigerne eller andre værdige fjender kom forbi.

Ny tider

Efterhånden gik det hele ad Byrum til. Jeg spillede fodbold og kom med på fodboldholdet. De første fodboldstøvler var skistøvler, som vi havde forsynet med fodboldknopper. Jeg kom i Læsø private real-skole, og i 1956 så jeg for første gang fjernsyn oppe i Lenius Pedersens billard- og kaffesalon. Hals skole lukkede, og Winther Jensen afsluttede sine sidste år på Byrum skole. Læsø fik vekselstrøm. Men da havde udviklingen indhentet udviklingen fra fastlandet, og læsøboerne var blevet almindelige danskere.

Kjeld William Jensen er pensioneret viceinspektør, og født i 1940, på Skovly i Byrum Sogn. Bor i dag i Bedsted Thy.

Minkavl på Læsø - et historisk tilbageblik

Det har længe været mit store ønske at skrive om minkavl på Læsø, en fortælling om minkavlere fortalt af minkavlere. Det kan være svært for de lidt ældre avlere at huske så langt tilbage, men det er dem, vi skal trække på, når historien skal skrives.

Min interesse for pelsdyravl blev skabt, da jeg som dreng cyklede hjem fra skole og kom forbi Christian F. Johansens minkfarm, der lå i udkanten af Byrum på vej mod Vesterø. Det var Stanley Thomsen, der passede minkfarmen, dengang jeg begyndte at komme der. Jeg syntes, mink var nogle interessante dyr, så det blev til mange sjove timer. Da Stanley flyttede, var det helt naturligt, at jeg overtog jobbet med pasningen.

Det var i 1965. Jeg var da 14 år. Christians datter Jonna havde mink dengang, så hun og jeg passede dyrene sammen. Jeg mener, at der var ca. 500 tæver af Christians, og Jonna havde ca. 300. Dengang hentede vi foderet i Vesterø Havn på andelsfodercentralen, som Christian var med til at starte. Foderet blev vejlet ud i 200 liters olietromler, der var skåret over og sat hanke i. De kunne rumme ca. 55 kg foder, og i hvalpesæsonen brugte vi ca. 800 kg om dagen. Det blev delt ud med håndkraft. Det tog det meste af formiddagen, hvorefter vi kørte hjem til dem på Falckstationen. Her havde Christians kone Hilda lavet kaffe. Det var et dejligt afbræk i formiddagen!

De første mink

De første mink kom til Læsø i februar 1941. Det var Christian F. Johansen, som gennem broderen Åge Johansen havde købt 6 tæver og 2 hanner. De var pakket i noget, der hed "en tripple", som bestod af 3 tæver og 1 han. Holger Christiansen, som dengang tjente hos Ole Johansen, skulle hente dem ved damperen, som færgen blev kaldt dengang. Det foregik med hestevogn fra Byrum. Ved samme ankomst til Læsø havde Landboforeningen købt en tyr, der skulle bruges som avlstyr. Den havde kostet det samme som de 8 mink, Holger Christiansen hentede til Christian F. Johansen. Der var bare det ved det, at tyren kunne man se, hvad var, men de to kasser med de små "rotter" – dem kunne man ikke rigtigt forholde sig til!

Christian fik minken hjem. Det var der, hvor Kaj Hansen boede, i "det lille grøn' hus", som Hilda kaldte det, på Becksvej i Byrum. Christian havde selv lavet burene. Han og Åge havde været ude på en farm ved Frederikshavn, hvor de havde målt burene. Det var fritstående bure, de dannede en blok, bestående af fire rum med kasser, der var sat sammen to og to. Der var tagpap på kasselåget, og burene var åbne. Bure og kasser var så store, at otte burhøns ville have haft masser af plads. Vi skal huske på, at minkene i dag nok er dobbelt så store, som de var dengang. Jeg kan huske, at da han for mange år siden fortalte, at han selv hav-

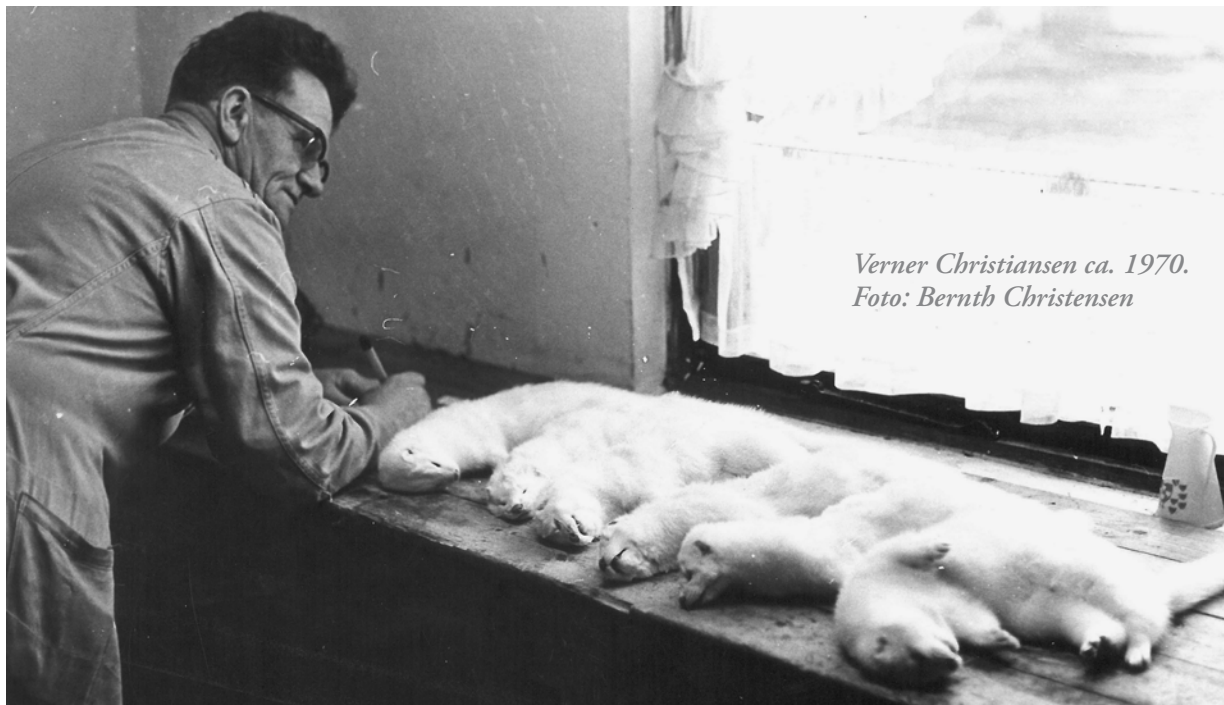
*Dorte Vinther Larsen
skraber minkskind.
Foto: Bernth Christensen*

de lavet burene, tænkte jeg, at det kunne have været sjovt at se dem, for der var ikke ligefrem gået nogen tømmer tabt i Christian. Det kan jeg med god grund sige, for jeg var ansat hos Christian i seks år i minkfarmen og på Falckstationen. Det var en spændende og god tid. Christian passede minkene og glædede sig over, at de trivedes. Hver dag kom naboen og spurgte: "Er nåen døde?" "Nej, sågu er der da ingen døde – det er da meningen, at jeg skal leve af minkavl med tiden!" "Nåh ja, hver har sin hobby, - jeg har duerne! Men bette Christian, havde jeg haft så mange penge, da havde jeg sat mig ned på Mejeripladsen med femkronesedler og så smidt dem op i luften og set, hvor de fløj hen!" Men Christian skulle få ret – minkavl skulle få stor betydning for Læsø.

Villy Lydersen kom ind til Christian for at købe mink, da han selv ville starte med minkavl. "Så skal du sørge for at få nogle gode mink. Hvis du vil have sorte, skal de være meget sorte for at være gode"! "Ja, ja, bette Christian, en suert er vel en suert"! og så gik Villy Lydersen. Det skal lige siges, at Villy producerede nogle meget store skind, nok de største på den tid.

Årets gang på minkfarmen

Parringssæsonen var helt anderledes dengang, end den er i dag. Dengang var der meget mere slagsmål mellem en han og en tæve. Man skrev op, hvor mange minutter de parrede. I dag skriver man bare datoen. Når vi gik i hallerne for at se, om de parrede, skulle vi gå meget stille for ikke at skræmme dem fra hinanden. Det skete ofte, at hannen bed tæven i bagen. Når sådan en tæve ikke var blevet parret, kunne man komme til at prøve tæven ved mange hanner, inden en parring lykkedes. Det er nok foderet, der passer bedre til dyrene i dag, så disse bidskader ses der ikke så mange af mere.

*Verner Christiansen ca. 1970.
Foto: Bernth Christensen*

Unge sæsonen var meget arbejdskrævende. Der blev fodret på en bakke lidt uden for kassehullet. Den skulle renses for gammelt foder hver eneste dag, inden der kunne fodres. Der var ingen, der kunne drømme om at fodre på kasselåget, som man gør i dag. Der skulle også vandes, fire til fem gange dagligt om sommeren og tre gange om vinteren. Det blev tit med vandkande, når alt var frosset. Der kunne ofte om vinteren gå konkurrence i, hvem der kunne tømme flest vandhaner op – det skete simpelt hen ved at tisse på rørene. Christian og jeg startede fra hver sin ende af hallerne.

Pelstiden var en hård tid. Alt arbejde foregik ved

håndkraft. Jeg kan huske, at Harald Madsen, der selv havde mink, kørte på knallert fra Mejeriby og til Christian F.'s farm i Byrum for, at sidde og pelse 75 stivfrosne mink, der ikke engang var tromlet bløde, som de er i dag. Da vi så begyndte med at tromle dyrene, før de blev pelset, sagde Harald til Christian: ”Du må sige til ham, der går og passer minken, at han har godt nok givet dem godt med halm i år!” Det grinede vi meget af – det var ros til mig, og det var der ikke for meget af. Det var en selvfølge, at alt bare skulle være i orden.

Når dyrene var pelset, kom de på en rundstok, der var spændt op i loftet. Der blev spændt to klemmer i

bagbenene og en i halen. Der hang dyret så med hovedet ned. Så skrabede vi de første 5 cm op mod halen, derefter ned mod snuden, til alt fedtet var skrabet af. Man brugte en krum kniv med håndtag i begge ender.

Derefter blev skindene tromlet i rent savsmuld med lædersiden udad i 10 minutter. Så blev de vendt med skindsiden udad i 10 minutter. Derefter kom de over i rysteren. Der var de i 10 minutter, hvorefter de var klar til at blive blokket. (Skindene kommer på en tane i dag, men så hører ligheden også op). Nu skulle skindet strækkes. Det foregik ved, at pigerne satte tænen for mavemusklernes, og så var det bare med at se, hvem der kunne rykke skindene længst. Det er den samme ”melodi” som nu: De skal være så lange som muligt – det har ikke ændret sig, men nu er det en maskine, der trækker skindet.

Til tørringen brugte man et tørreskab, hvor skindene var stukket ind i nogle reoler, så de lå på langs. Tørringen foregik udvendigt fra og ikke som i dag. Der kørte en blæser, for at luften kunne cirkulere. I dag blæses der luft ind i skindet.

Hele pelsningen foregik på farmen. Men der var nogle avlere, der tog skindene med hjem for at tørre dem i stuen. Der har nok lugtet som i en gammel grønlandsk jagstue! Først i 1970'erne fik vi en norsk skrabemaskine. Det var en stor hjælp, men den krævede to mand, for at den kørte godt.

Minkavlerne på Læsø

Lærer Sofus W. Jensen og Bernhard Gaarn Larsen havde fra 1947 – 1949 mink i et lille minkhus bag ved Hals Skole. Jeg ved ikke, om Christian Christiansen, var med, eller om han bare skulle komme med fisk til foder. Var der en god spisefisk imellem, fik lærerens kone Alma W. Jensen den til panden. Fisken kom med rutebilen fra Østerby og blev sat af ved broen til

Hals Skolevej – også kaldt ”slås-broen”, for her blev alt fra skolen afgjort efter skoletid. Så kunne Sofus ikke høre det!

Føromtalte Christian F. Johansen havde først farm på Becksvej. Senere flyttedes den hen bag Falckstationen (først i 1950'erne), derefter til Byrumvej, hvor Niels Hald har træplads i dag. Her lavede Christian også selv foderblanding. Han var en af foregangsmændene, der startede fodercentralen i Vesterø Havn i 1965. Han købte dyr i Sverige ved Ullasjön, blandt andre de første Jet Black, der kom til Læsø. Det var meget sorte mink, 4 hanner. Én af dem parrede slet ikke, en anden parrede morgen og aften, det blev til 23 i alt. Der kom de efterfølgende år mange unger efter dem. Der kom også nogle, der hed Fin Jet, meget store hanner efter datidens målestok: de vejede op til 2,5 kg. Hannerne blev købt fra avlere, der havde opkøbt dem i Finland – deraf navnet. De var også meget sorte i dækket og underulden, og ganen var også sort. Dem, vi havde i forvejen, og som vi troede var sorte, var mørkebrune med brun næse, så det var nemt at sortere dem fra de svenske og finske mink. Farmen blev drevet til 1980.

Nyholm Birch Nielsen, ”Busse”, var syg som 15-årig og rejste meget til sygehuset i Hjørring. Når han var hjemme, hjalp han Christian F. Johansen med at passe mink. Det var i 1943. Christian F. Johansen var mejerist i Byrum, og han opfordrede Busse til at starte med at have mink, så da Busse engang var i Hjørring, tog han ud til en minkfarmer og købte en tæve. Den var så i pleje hos Christian F. Johansen. Det kom der 6 tæver ud af. De blev flyttet hen nord for Skippergården, Byrumvej 71. Gården havde Birch Nielsen lige købt. Busse havde mink til 1945. Da blev farmen flyttet til et stykke jord, som Birch Nielsen også ejede, norden for præstegården. Nu rejste Busse til København for at få studentereksamen. Da overtog

Arne Birch, broderen, farmen i en kort periode.

Fogh Nymann havde mink fra 1957/-58 til 1960. Det var broderen Ry, som skulle passe dem, og det var ikke hans stærke side, især ikke om vinteren, når vandet skulle hentes i brønden. Ry var meget bange for minkene, men da det var ham, der gik hjemme, måtte han passe dem, mens Fogh gik på arbejde. Der var ca. 35 tæver at passe.

Åge Jerup på Flarumvej havde ca. 50 dyr i 1972. Fem avlsdyr blev købt i Kvissel i 1961. Desuden havde han halvpart i en han fra Finland, Jet Black. Der blev lavet foder på farmen af affald fra egen fiskehandel.

Viggo Thomsen startede med minkavl i 1950 på adressen Tårnvej 13 i Vesterø Havn. Farmen lå i baghaven. Der var i starten under 10 dyr. I 1953 havde han 24 tæver og 4 hanner. I 1955 havde han 30 avlsdyr og pelsede 100 skind. I 1952 pelsede Viggo Thomsen 62 skind af en gennemsnitspris på 65 kr. Udgifterne var 5,80 kr. pr. skind, heraf gik 2,73 kr. til pelsning. I 1955 pelsede han 100 skind til en gennemsnitspris på 116,00 kr. Produktionspris: 41,80 kr., heraf pelsningsudgift 2,10 kr. pr. skind. Den rene foderpris var 30 kr. pr. skind. Der blev lavet foder på farmen. Elly hentede fisk på havnen. Der blev ikke pelset mink på farmen. Sønnen Ib Thomsen overtog farmen i 1962. Mogens H. Jensen havde også mink. Han blev meldt til fagforeningen. Hvis man "stemplede" (fik dagpenge fra Arbejdsløshedskassen), måtte man kun have 50 tæver, og Mogens havde "sneget" antallet op på 51! Derfor måtte han afgive nogle stempeldage. Axel Jensen, ejer af farmen "Jason" ved Frederikshavn, leverede de bedste og dyreste mink i Danmark. Her havde Mogens Jensen købt en sort han, men inden den skulle parre, var den på vej ud af buret. Mogens kone Ketty så ikke anden mulighed end at give den én med foderskovlen, hvorefter den faldt om og var død. Det var et stort tab, for den havde kostet hele

*Minkudstilling i Byrum forsamlingshus ca. 1970.
Foto: Bernth Christensen*

350 kr. Til sammenligning kan oplyses, at Kettys far de tre foregående år ikke havde tjent over 1000 kr. på arbejdsmarkedet. Situationen har nok givet anledning til en vis diskussion ved køkkenbordet! Mogens og Ketty havde anskaffet norske fiskekasser, som de havde skilt ad, rettet sømmene ud og genbrugt træet til bure. Ketty fortæller, at de havde nogle rigtig gode år med minkavl. Da de stoppede, var priserne helt i bund, men farmen havde en god værdi, for der var gode kasser og bure, der blev vurderet af skattevæsenet.

Krigsårene

Under krigen, hvor der var mangel på mange slags varer, lykkedes det Busse, Arne Birch og Chr. F. Jo-

hansen at smugle skind til Sverige. Skindene blev syet ind under tøjet, så de ikke kunne ses. Når mændene så nåede til Sverige, solgte de skindene og købte i stedet noget af det, man ikke kunne få i Danmark. De blev aldrig opdaget.

I Danmark var opkøberne som regel jøder. De var gode til at købe og sælge skind. Nogle oplevede at måtte gå fra den ene buntmager til den anden og måske tilbage til den første igen, hvis prisen her var bedst. Det var, mens Pelsauktionen i København var i sin opstart, så man var henvist til at afsætte skindene privat. Når handelen var afsluttet, oplevede mange, at opkøberne tog de fine skind, som avlerne lige havde stået og børstet, stoppede dem i en sæk og trådte godt til for, at der kunne være så mange som muligt – det blev der snakket meget om blandt avlerne!

Minkavl i dag

Nu om dage er minkavl mere en industri, end det var for år tilbage, da mand og kone gik og passede få mink og havde en supplerende indtægt ved siden af. I dag er der otte farme på Læsø, og der er nok ca. 20.000 avlstæver, som producerer ca. 100.000 skind.

Johnny Strøm. Født 1951 i Byrum "Lorensberg". Arbejdede 6 år ved Christoffer Jerups Tømmerhandel, derefter ansat ved Gert Clausens Maskinstation. Har arbejdet med og på færgen i 37 år.

Med de priser, der har været i 2013, kan det nok blive til ca. 50-60 millioner kr. til de farme, der er i dag. Men når det er sagt, er det nok også den højeste indtjening, vi kommer til at opleve i vores tid, for der var allerede en lidt tøvende pris på den sidste auktion i december 2013. I skrivende stund er det derfor meget spændende at se prisudviklingen i februar 2014. Vi krydser fingre for, at de ca. 18 millioner skind, der skal under hammeren i Kopenhagen Fur i Glostrup, kan holde, og at de ca. 80 millioner skind på verdensplan også giver gode priser.

I dag kommer foderet med foderbil, som leverer det i en tank, hvorfra det bliver fyldt i en fodervogn. Med en lille computer indbygget i vognen leverer den det antal gram pr. bur, som vi ønsker, at dyrene skal kunne spise. Jeg kan huske, at da jeg startede med mink i 1978, skulle en han veje fra 1600 g for en Saffirhan til 1800 g for de øvrige typer hanner, for at de kunne udstilles. I dag bliver der avlet hanner med en vægt fra 3 kg til mere end 4 kg, og det er for alle typer hanner. Tæver vejede i 1978 fra 800 g til 1100 g. Det var normalvægt dengang. I dag har vi taget tæver til avl på 2 – 2,5 kg, så der er sket stor fremgang på vægten, og skindene er blevet meget korthårede. Dengang minkavlen startede, kunne de næsten ligne skindet fra en kat, så langhårede var de.

Når minkene skal have halm på redekasserne, bliver det kørt ud med en halmudlægger, som lægger en hale af halm efter sig på kasserne. Når halmen skal samles op fra jorden efter at have passeret gennem kassen, har vi en halmopsamler, der fjerner halmen. Jo, det er blevet meget "industrialiseret", men farmene er også meget større.

Når minkgødningen skal opsamles, sker det i store render, som fører gødningen til en pumpestation, som pumper det i store gylletanke, hvor det opbevares, til det kan køres ud på markerne.

Pelsningen foregår på store pelsrier, hvor man pelsrer flere hundrede tusinde mink i sæsonen, som strækker sig over flere måneder. Førhen blev der pelsret på de fleste farme fra november til lidt før jul, og så var den høst færdig. Pelsrierne har store køle-/frysehuse til opbevaring af skindene. Dyrene skal aflives i november og indtil 10. december, hvor de har den bedste pels. Det kan vi ikke lave om på.

Parringen af mink foregår på de samme datoer som før i tiden: Ca. 1. – 20. marts. Der er den forskel, at én mand nu kan have flere hundrede dyr under opsyn, og det er blevet meget mere professionelt, for

at det kan lade sig gøre at parre hele farmen. Det er kun meget få tæver, der ikke bliver parret. Ca. 80-90 % bliver endda parret to gange for at være sikker på, at der er sket en parring.

Der er i dag fire kontrolbesøg om året, hvor en dyrlæge kommer på farmen. Der kan komme uanmeldt kontrol fra Fødevarestyrelsen flere gange om året, hvis man finder, at ikke alt er i orden. Derudover kan der komme uanmeldt besøg fra kommunen.

Jeg mener, at minkavl har betydet meget for Læsø gennem tiden, og at øen ville have været fattigere uden mink.

Johnny Strøm med sine minkskind. Foto: Privat eje

Hals Kirke og Kirkesogn

På Museumsgården udenfor Byrum findes i dag et af de sidste levn fra, hvad der engang var Hals kirke, eller som den også kaldtes tilbage i middelalderen: St. Oluf kirke. Det er kirkens massive egetræsdør, der som noget af det eneste, udover et alterfad i Østerby kirke, og en klokke i Byrum kirke, vi med sikkerhed kan sige, har overlevet kirkens forfald i slutningen af det 17. århundrede og starten af det 18.

En kirke og et sogn i forfald

Nu som dengang var erkendelsen af, at en lukning af kirken var den eneste reelle løsning, ikke nem at nå frem til. Selv om det kan være svært at forestille sig i dag, når man besøger den gamle kirketomt på Hals Kirkevej, blev kirken i starten af 1720'erne opgivet på grund af sandflugt. Det var ikke selve kirken, der sandede til, men derimod de jorder i Hals sogn, af hvis indtægter sognepræstens underhold og kirkens vedligeholdelse afhang. Allerede 120 år tidligere, i år 1600, får vi en fornemmelse af, hvorledes det står til i Hals sogn, da det besluttes, at Hals sogn og kirke ikke længere skulle have sin egen sognepræst, men, som tilfældet er i dag, fremover skulle dele sognepræst med Byrum og Vesterø kirker. Dog forpligtedes sognepræsten til at holde en kapellan, der endnu 100 år senere stadig var bosiddende i den gamle præstegård

ved Hals kirke, nu kaldet Anneksgården. Årsagen her til forklaredes med, at: *"Hals sogn nu var så ødelagt af sand, at sognepræsten i Hals ikke har saa meget, at han kan underholde sig selv deraf."* Med andre ord blev overforbruget af øens naturlige skovbestand, og sandflugten som konsekvens heraf, indirekte årsag til lukningen af Hals kirke.

Kirken forsøges vedligeholdt

At kirken stadig bliver istandsat i første halvdel af 1600-årene, vidner kirkesynet fra 1639 om. Her fortæller kapitlets prokurator, at kirkens tag er blevet udbedret. Der er *"lattet"* (lagt lægter), hvor tagstenene skal ligge, og *"pligtfolkene"*, altså arbejdsfolkene, er ved at slå den kalk, som stenene skulle lægges op med. Der er på dette tidspunkt heller ingen kirkeklokke til at ringe sognebørnene sammen med. En sådan fik kirken først i 1646, hvor indskriften på klokken lyder: *Anno 1646 lod erlig og velb. Mand Jørgen Rosenkrandt til Kieldgaard og hans frue Fr. Christendtz Juel støbe denne klokke.* Det er værd at bemærke, at Hr. Jørgen Rosenkrandt - dette år - på vegne af Domkapitlet i Viborg var øens prokurator. At det ikke kun var øvrigheden, som havde interesse i at støtte Hals kirke, vidner kirkens døbebækken, der i 1694 foræredes kirken af Bertel Larssøn og Maren Mikkelsdatter, om.

Hals Kirketomt - Foto: Bernth Christensen

I 1682 benyttes kirken stadig til gudstjenester. Men man fornemmer, hvilken vej udviklingen tager, da kirkens vægger pålægges at reparere kirken, men intet gør herved. Undskyldningen for ikke at reparere på kirken var, at sognet er så fordærvet af sandflugt, at beboerne ikke kan skaffe pengene. I endnu 40 år afholdes der stædigt gudstjeneste i Hals kirke, men i starten af 1720'erne er også det forbi. At kirken har været et uhyggeligt sted at holde gudstjeneste, vidner kirkesynet fra 1710 om. Her beskrives dele af kirken

som værende i fare for at styrte samme – hvilket i sidste ende uden tvivl har været medvirkende til, at øvrigheden helt opgav at holde gudstjeneste i Hals kirke 10 år senere. Kirken forfalder herefter hurtigt, og kun tårnet forsøges vedligeholdt endnu en tid, da det stadig tjente som sømærke for fiskere og søfarende. At tårnet rent faktisk benyttedes efter hensigten, vidner den kongelige resolution af 1. maj 1737 om, hvori det bestemmes, at Hals tårn skulle genopbygges og vedligeholdes som mærke for søfarende. Hvornår præcist

også Hals tårn nedrives vides ikke, men det må formodes at være forsvundet allerede omkring 1800-tallets begyndelse. Herefter er resterne af kirkens munkesten blandt andet blevet genanvendt i diverse stuehuse og ladebygninger, eller som underlag på gårdspladsen i de omkringliggende gårde.

Efter sidste gudstjeneste

At der ikke er meget af kirken tilbage ved indgangen til det 19. århundrede ved vi fra Lars Hess Bing, der i sin beskrivelse over Læsø fra 1802 under offentlige bygninger i sognet har følgende at sige om Hals kirke:

Af disse (offentlige bygninger) ere her i Sognet ei flere end Skolebygningen; thi Kirken er aldeles nedfalden, uden forsaavidt et Stykke af Sidemuren Staaer endnu tilbage, Som ei alene Kan Sees overalt paa Øen, men endog 1 á 2 Mile (ca. 7-15 km.) til Søes, og tiener Fiskerne til Landemærke: har desuden været Søfarende i Almindelighed til Vejledning; men den endnu værende Levning henfalder mere og mere fra Aar til Aar.

Kirkegaarden Sees endnu tydelig, ligesom endeelev Gravstæder, Samt at den har været indhegnet med Muur af Graaestene. Her Sees tillige Tomten af nogle

Gaarde, heriblandt Præstegården. Den Klokke Som har hængt i Kirken, er omstøbt, og nu den mindre Klokke I Byrums Kirke. Et lidet Fad af Messing, brugt til Daaben, forvares i Byrums Kirke og bruges til Bækken. Et Par Lystemager af Malm er under Kirkeværgerens Forvaring. Hvor den øvrige Deel af Inventarium og Ornamente er bleven af, har jeg ei faaet Oplysning om.

Selv efter at gudstjenesten er ophørt i 1720'erne, fortsætter man endnu en tid med at bruge kirkens gravplads. Således fortæller kirkebøgerne for Byrum/Hals sogn os, at tre kvinder begravdes her efter 1720. Maren Lauretsdatter Pederdatter i 1745, Johanne Bertelsdatter i 1750 og Barre Involdsdatter ligeledes i 1750. De tre kvinder var nu undtagelsen, da sognenes øvrige beboere, efter 1720, alle begravdes på Byrum kirkegård. De levende måtte også vænne sig til andre tider og gå den lange vej til Byrum. Byrum kirke må derfor have set aldeles overfuld ud i disse de første år, indtil et nyt pulpitur kunne indvies den 14. august 1729. Herefter kunne kirken anviser siddepladser til beboerne i Hals sogn. Denne ordning måtte man så finde sig i helt frem til 1867, hvor Østerby kirke blev opført til glæde og gavn for de stadig mange sognebørn i Hals sogn.

Simon Kyhn-Madsen er 37 år og museumsleder ved Læsø Museum. Han er uddannet historiker og middelalderarkæolog fra Århus Universitet, og har en fortid som museumsinspektør på Hillerød Museum, Gammel Estrup Herregårdsmuseet og Østjyllands Museum.

Læsø-litteratur 2013

Abildgård, Anders: ”Fabrik: Nye stramninger en katastrofe for Læsø”. *Nordjyske Stiftstidende*. 2013.11.19. S. 8-9. – Gennemførelse af et EU-havstrategidirektiv, der forbyder brug af bundtrawl på blød bund, kan medføre lukning af Læsø Fiskeindustri og tab af mange arbejdspladser.

Bang, Tenna: ”Ø-græs giver 10.000 kg EKM”, *Effektivt Landbrug*. 2013.05.08. S. 8. – Interview med Læsøs eneste mælkeproducent Birger Olsen på Brunhavegård.

Berti, Luca: ”Læsø i det 21. århundrede.” Læsø Kunsthals Forlag. 2013. 90 sider, alle illustreret med sort/hvide fotografier. – En kunstabilledbog, der viser Luca Bertis fotografiske rejser på Læsø i 2012 og 2013. Fotografierne fanger landskabet og portrætterer øens beboere.

Birkedal Videbæk, Klaus: ”Kulturel sædemand i alvorens muld.” *Nordjyske Stiftstidende*. 2013.12.12. Sektion: Kultur. S. 8. – En samtale med iværksætter, filosof og multikunstner Jon Eirik Lundberg og hans kone Helene Høje Lundberg. De opholder sig på Læsø om sommeren som kunstnere og har etableret ”Læsø Kunsthall” i den gamle Østerby Smedje.

Brønnum Carlsen, Helle: ”Læsøs guld: en jomfruummerkogeboek.” Læsø Turistbureau. 2013. 173 s., rigt illustreret. Ny udgave. – Kogeboek om jomfruummer med opskrifter fra Læsø Jomfruummerfestival suppleret med

lokale opskrifter samt en vejledning i håndtering af jomfruummer. Bemærk: Bogen er også udgivet i en tysk og engelsk version.

Buchardt, Lone og Jürgensen, Jesper: ”Golf midt i Kattegat.” *Golfmagasinet*. 2013.01.10. S. 76. Læsø har andet at byde på end salt og hummer. Her er det golfbanen, der bliver introduceret sammen med skuespilleren Thomas Mygind, som har sommerhus på øen.

Det moderne tanghus på Læsø. Real Dania Byg. 2013. 59 sider rigt illustreret. Redaktører Søren Nielsen, Anders Klebak og Jørgen Søndermark. Supplerende materiale: Film på Realdanias hjemmeside. – Efter at have stået for istandsættelse og nytægning af to gamle Læsø-huse giver Realdania Byg et bud på det moderne tanghus: Et fritidshus, som forankrer den gamle tang-tradition på Læsø i en nutidig byggeskik funderet på økonomisk og miljømæssig bæredygtighed – med ålegræs som det gennemgående byggemateriale. Bogen giver et indblik i byggeprocessen og ikke mindst tankerne bag. Udfordringen var at få det temmelig viltre ålegræs indpasset i en industriel produktion, uden at dets fysiske og æstetiske egenskaber blev sat over styr. Men det er lykkedes! I det moderne tanghus bliver tang brugt på tre vidt forskellige måder: Som isolering, som indvendig polstret beklædning og som udvendig synlig beklædning.

Hansen, Hans: ”Pigen med de meget grønne negle.” In-

foko. 2012. 84 s. Serie Let-krimi, 38. Suppl. materiale: 1 cd. – En letlæsningsbog, hvor handlingen er henlagt til Læsø. Fra 12 år.

Husted, Poul: ”De har mere end salt til et æg.” *Politiken*. 2013.05.12. Sektion: Rejser. S. 22. – En veloplagt omtale af nogle af Læsøs turistorienterede virksomheder som Krogbækgård Ridecenter, Uldstuen, Tække- og tængemand Henning Johansen, Læsø Saltsyderi og Læsø Kur. Samt en faktaboks med forslag til 9 aktiviteter på øen.

Husted, Poul: ”Gourmetmad trives ude i Kattegat.” *Politiken*. 2013.08.18. Sektion: Rejser. S. 22. – En omtale af nogle af Læsøs madsteder – Carlsens Hotel, Havnebakken og Strandgården – og mødet med fisker Tom Poulsen en tidlig morgen på Østerby Havn.

Jessen-Klixbüll, Jess: ”Ærø, Samsø og Læsø, hvor sejler vi hen?” *Jyllands-Posten*. 2013.04.07. Debat s. 33. Artiklen er publiceret i flere aviser. – Antallet af overførte passagerer falder som følge af befolkningstilbagegang på alle øerne, men også på grund af et færre antal gæster. Der argumenteres for gratis færgeoverfart i lighed med de mindre øer eller en takst, der svarer til offentlig transport med busser og tog, som gælder for resten af landet. Forfatteren, der er tidligere færgedirektør på Læsø, appellerer til politikerne om at finde på løsninger, der sikrer øernes fremtid som helårs-samfund og som unikke oplevelser for deres gæster.

Justesen, Mathias Just: ”Et biogeografisk studium på Læsø.” *Dyr i natur og museum*. 2013, nr. 2. S. 16-19, ill. – Et studie i, hvordan insekter kan spredes over store afstande – her over 20 km fra fastlandet til Læsø. Som eksempel undersøges Læsøs billefauna gennem indsamling af biller ved Lyngholt feltstation, på Rønnerne, ved Bløden Hale og i Kærene. En DNA-analyse kan fortælle om oprindelsessted og tidspunktet for spredningen.

Knorr, Jörg: ”Rund Læsø. Das kleine Kattegat-Abenteuer im Norden Dänemarks.” *Kajak-Magazin*. 2013. nr. 6. S. 32-37, ill. – En begejstret beretning om 4 dages ferie i en havkajak fra Sæby, Læsø rundt og retur.

Krogh Andersen, Marianne: ”Orgie på Læsø.” *Weekendavisen*. 2013.07.19. Sektion Kultur. S. 8 – Om at købe, tilberede og fråse i jomfruhummere på Læsø.

Læsø Saltsyder Laug. Særnummer af Laugs-Nyt. Nr. 60. December 2013. Redigeret af Morten Bo Jørgensen og Jens Christian Olesen. – I godt og vel 20 år har Laugs-Nyt fortalt om salt og saltsydning på Læsø fra middelalderen til i dag og ikke mindst om etablering og løbende udbygning af Læsø Saltsyderi. Nu har lauget nedlagt sig selv, men i dette sidste nummer genoptrykkes nogle af de væsentligste artikler om Saltsyderiets historie levende og spændende fortalt af laugets mangeårige formand Frede Bak.

Neuchs Thomsen, Sine: ”Titlen som familiefar er vigtigere end borgmester.” *Landbrugs Avisen*. 2013.07.26. S. 8-9. – Et interview med minkavler Thomas W. Olsen, der efter 4 år som borgmester på Læsø har valgt at gå af for at koncentrere sig om driften og familien.

Raahauge, Per: ”Camping for enhver smag.” *Jyllands-Posten*. 2013.01.05. Explorer. S. 27. -29. – En omtale og anmeldelse af Læsøs campingpladser.

Romy Larsen, Troels: ”Vådt øvildt.” *Jæger*. 2013. Nov. Årg. 22. S. 56-58. – På jagt på Læsø sammen med Martin Bruun Pedersen og Erik Strøm Sørensen øst for Byrum.

Rothstein, Klaus: ”Skandinaviens perifere midtpunkt”. *Weekendavisen*. 2013-08-09. Sektion: Kultur, s.9, ill. – Weekendavisens litteraturkritiker og debattør, Klaus Rothstein flyver til Læsø for at deltage i litteraturfestivalen i Læsø Kunsthall – Østerby gamle smedje. Resultatet bliver et causeri over Læsøs lyksaligheder. I dette tilfælde: En flok kokke (til Jomfruhummerfestivalen), en håndfuld digtere (Marianne Larsen, Erling Kittelsen og Ulf Karl Olov Nilsson) en kunstentreprenør (Jon Eirik Lundberg) og en tårnejager. Citat: ”I kunsthallens lounge er der kun plads til cirka 25 gæster. Flere behøver der heller ikke at være, før det hele er en succes. Det er jo ikke Louisiana. Det er mikro på den gode måde.”

Royale dage på Læsø. *Nordjyske Stiftstidende*. 2013.08.16. Annoncetillæg udgivet i anledning af Regentparrets besøg på Læsø den 3. september 2013. 24 s. ill. – Tillægget rummer det officielle program for besøget og dagene før og efter. En række bidragydere fortæller om Læsødragten og folkedans, Læsø Kur, Læsø Saltsyderi, Kunst og kultur på Læsø, Asger Jorns hus, Luddes hus, Læsø folkets gamle segl, Dannebrog, En rose til dronningen den 12. juli 1962, Mit møde med dronningen den 8. juni 1998, Jomfruhummerens egen festival, Læsø Fiskeindustri, Skønheden i det enkle, Madfestivaler, Eksperimentet Læsø kalder, Søværnets Tamburkorps, Krogbækgaard, LIFE Læsø – et naturplejeprojekt på øen i Kattegat og Læsø Uldstue.

Sheikh, Jakob: "Læsø: Færgen er det store valgtema" *Politiken*. 2013.09.28. S. 8. – Samtale med Læsøs borgmester, Thomas W Olsen, om at være borgmester i et lille lokalsamfund i en sparetid og færgen som fordyrende element.

Sheikh, Jakob: "På Læsø bekymrer de sig ikke om kriminalitet." *Politiken*. 2013.07.29. S. 6. – Samtale med Læsøs landbetjent, Per Nielsen, om kriminaliteten i et lille samfund, hvor man holder øje med – og tager vare på – hinanden. Læsø har sammen med Fanø det laveste antal anmeldte lovovertrædelser i Danmark.

Vaagen, Line: "Hun skabte sit eget sommerferiejob med en ismaskine." *Kristeligt Dagblad*. 2013.08.10. S. 18. – Kirsten Lyngø har skabt sit eget firma Læsø Is - baseret på lokale frugter og økologisk mælk. Efter 4 års forsøg og eksperimenter er der tale om en succeshistorie.

Worsøe, Torben: "Her er det naturen, der har det sidste ord." *Kodkvæg*. 2013.06.24. S. 24-25. – Om etableringen af et naturplejeprojekt på Læsø i samarbejde med private lodsejere og brugen af Gallowaykreaturer til afgræsning og pleje.

Worsøe, Torben: "Læsø lægger marker til landets største naturplejeprojekt." *LandbrugsAvisen*. 2013.05.31. S. 10. – Om planerne for LIFEprojektet på Læsø, hvor ikke mindre end 1000 kreaturer fremover ved afgræsning skal sikre øns

naturværdier og skabe nye arbejdspladser. Der er bevilliget 8 millioner kroner fra EU-midler til Danmarks største naturplejeprojekt på 3.200 hektar.

Østergård, Kirsten: "Ny energi til Læsø Kur." *Nordjyske Stiftstidende*. 2013.06.09. Indland. S. 10. – Kurcentret Læsø Kur er i økonomiske vanskeligheder. Der er siden starten i 2008 oparbejdet en gæld på 10 millioner kroner. Nu har Realdania og Læsø Fonden, der sammen stod bag oprettelsen af Læsø Kur, aftalt en undersøgelse af fremtiden for kurcentret. I første omgang skal der ansættes en professionel ledelse og bestyrelse med juridisk bistand og frisk kapital til dækning af det aktuelle likviditetsunderskud på 2,3 millioner kroner. I 2. fase skal Læsø kommune bidrage til driften med 850.000 kr. årligt. Ved en eventuel gælds-sanering kommer kommunens garanti på 3 millioner i spil.

Øster-Mortensen, Jens: "Saltet slugte Læsøs skov." *Skoven*. Årg. 45. 2013. Nr. 5. S. 226-228, ill. - En gennemgang af saltets og skovens historie på Læsø med vægt på genplantning og udnyttelsen af skoven i nyere tid.

DEBAT

Asger Jorn - Læsø - Albisola

Beiter, Morten: "Jorn er giftig." *Weekendavisen*. 2013. 10.11. Kultur. S.1-3.

Hybel, Kjeld: "Hvad? Skal Asger Jorn nu sælge jomfruhummere i Italien?" *Politiken*. 2013.09.19. Kultur. S. 3- 4.

Begge artikler beskæftiger sig indgående med samme emne: – En stort anlagt åbningsceremoni af Asger Jorns hus i Albisola med deltagelse af officielle repræsentanter fra danske kulturinstitutioner, den danske ambassade samt folk fra Læsø kommune aflyses brat og ændres 2 dage før til en "rundvisning for danske gæster." - De "officielle gæster" har meldt afbud. Læsø deltager – men uden borgmester. Journalisterne aner uråd og prøver hver i et par store artik-

ler at rede trådene ud. Det korte af det lange: Management-konsulent Peter Linder, der er medejer af Jorns hus på Læsø og formand for foreningen Asger J's Venner, bebrejdes for at misbruge kunstnerens navn og renommé til at promovere sig selv og sit firma. Derfor har repræsentanter for kulturlivet – bl.a. Museum Jørn – trukket sig fra samarbejdet.

DR 1:Læsø kalder - Alenemænd - Redigeret virkelighed

Andersen, David og Kastrup, Kim: Vært brød sammen over løgneprogram. *Ekstrabladet* 2013.09.14. S. 4.

Dieckmann, Michala: TV-seerne bliver snydt. *BT*. 2013. 09. 14. Nyheder s. 6.

Elmelund, Rasmus: "Mændene på øen." *Information*. 2013.08.05. S. 4-5.

From Lyng, Jens og Schnabel, Laura Elisabeth: Mediekspert: Der er sket et skred i DR's etik. *Kristeligt Dagblad*. 2013.09.21. Danmark s. 2.

Havskov, Jens Anton: Borgmester: Vi er blevet manipuleret. *BT*. 2013.09. 14. Nyheder s. 6.

Korsager Nielsen, Mads: Skal forklare sig overfor DR. *BT*. 2013.09. 14. Nyheder s. 7.

Schnabel, Laura Elisabeth: "Det er et langt sejt træk at sikre en ordentlig etik." *Kristeligt Dagblad*. 2013.09.21. Danmark s. 2.

Sjørvad, Rune Melchior: Jeg hånes og latterliggøres. *Ekstra Bladet*. 2013.09.15. S. 17.

Sjørvad, Rune Melchior: Dr-boss: Frustrerende. *Ekstra Bladet*. 2013.09.16. S. 12.

Steengård, Mary: Læsø har gjort en forskel for mig. *Familie Journalen*. Nr. 34. 2013. S. 4-5.

Debatten rummer flere elementer. I *Information* under rubrikken "Bag om tv-programmet" interviewes en række Læsø-ungkarle, der har medvirket i DR-programmet "Læsø kalder" om tilværelsen på øen, der har et alvorligt underskud på kvinder. Men udsendelsen "Læsø kalder" vækker utilfredshed på øen. Man føler sig manipuleret og dårligt behandlet. For DR bliver der tale om et presseetisk problem. Hvor langt kan man gå m.h.t. at redigere virkeligheden for at dramatisere og aktualisere en udsendelse?

Kay Johannsen. Født 1940 i Flensborg. Bor på Læsø. Lærer og skolebibliotekar ved Læsø skole 1968-2000. Formand for Museumsforeningen for Læsø 1982-1994 og 2001-2010. Formand for Læsø Museum 1982-1994. Har skrevet og redigeret bøger og artikler om Læsøs historie.

Museumsforeningen for Læsø 2013

Oprettelse, formål og virke

Foreningen blev stiftet den 11. november 1982 og dens formål er at udbrede forståelsen og interessen for de natur- og kulturhistoriske værdier på Læsø. Foreningen virker som støttekreds for Læsø Museum, og foreningens bestyrelse er repræsenteret i bestyrelsen for Læsø Museum ved tre medlemmer.

Privatpersoner, firmaer og institutioner kan optages i foreningen som medlemmer.

Årligt kontingent er 70 kr. Medlemskab giver gratis adgang til museet, gratis årsskrift samt mulighed for at deltage i udvalgsarbejdet eller ved frivilligt arbejde for Læsø Museum.

Publikationsfonden

Fondens formål er bl.a. at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø og gennem salg og formidling at sikre, at også "smalle" publikationer om Læsø-emner når ud til medlemmer og interesserede.

Adresse: Museumsforeningen for Læsøs publikationsfond
c/o Kirsten Larsen
Byrum Hovedgade 49
9940 Læsø
Tlf. 9849 1006

Hjemmeside:
www.laesoe-museumsforening.dk

Kontakt: pmilaesoe@mail.dk

Bestyrelsen

Preben Mikkelsen*, *formand*
Stoklundvejen 19
9940 Læsø
Tlf. 2132 6628
pmilaesoe@mail.dk

Birgit Stoklund, *kasserer*
Starbækvejen 10
9940 Læsø
Tlf. 2972 3089
birgit-stoklund@hotmail.dk

Søren Rasmussen*, *næstformand*
Erik M. Sørensen*, *sekretær*
Bodil Sørensen
Roger Rafn
Nina Jensen
Jan Nielsen, *suppleant*
Poul Christensen, *suppleant*

* Medl. af Læsø Museums bestyrelse

Læsø Museum 2013

Oprettelse, formål og virke

Læsø Museum blev oprettet den 22. april 1938 og har siden 1. januar 1985 haft status som statsanerkendt, kulturhistorisk lokalmuseum. Museets formål er at indsamle, bevare og formidle genstande og oplysninger om Læsøs kultur- og naturhistorie.

Bestyrelsen

Bente Faldt Faurholt, *formand*
repr. for Læsø Kommune
Folmer Hjorth Christensen, *repr. for Læsø Kommune*
Preben Mikkelsen, *repr. for Museumsforeningen*
Søren Rasmussen, *repr. for Museumsforeningen*
Erik Møller Sørensen, *repr. for Museumsforeningen*
Bertel Fog, *repr. for erhvervsforeningerne på Læsø*
Lena Christiansen
repr. for de kulturbærende foreninger på Læsø

Museumsinspektør:

Jon Voss, og fra 1. april:
Simon Kyhn-Madsen

Museumsassistenter:

Niels Erik Nielsen, Lili Jepsen

Sommerkustoder:

Elly Thomsen, Margit Pedersen

Tidsbegrænsede ansættelser:

Berit Lund Jørgensen
John Kristiansen

Kontor

Gl. Østerbyvej 35, 9940 Læsø
Tlf. 9849 8045 / 4041 3004 man. - tors.
Kl. 09-15, fre. kl. 09-12
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk
Hjemmeside: www.laesoe-museum.dk

Museumsgården

Museumsvej 3, Byrum
15. april - 14. juni kl. 11-15, mandag lukket
15. juni - 31. august kl. 10-16.30
1. sept. - 17. oktober kl. 11-15, mandag lukket
Entré: Voksen kr. 60,-
Børn og unge under 18 år fri entré
Voksengrupper (mindst 10 pers.) kr. 40,- pr. pers.

Søfarts- og Fiskerimuseet

Vesterø Havnegade 5, Vesterø
15. april - 17. oktober
Kl. 9.30 - 15.00
Entré: 20 kr.

Lokalhistorisk Arkiv

Gl. Østerbyvej 35, Gl. Østerby
Tlf: 9849 8045 / 4041 3004
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk
Arkivet er åbent 09.01 - 27.11
Alle torsdage kl. 10 - 14 (I lige uger desuden kl. 19-21)

*Rundvisninger efter aftale: Billet + 400 kr. (hverdage)
Billet + 600 kr. (lør/søn- og helligdage)*

ÅBNINGSTIDER 2014

ISBN 978-87-88683-48-6

ISSN 1903-8372